

Piotr Dobosz, Andrzej Gaczol

80-ta rocznica utworzenia Krajowego Urzędu Konserwatorskiego w Krakowie

Ochrona Zabytków 47/3-4 (186-187), 323-346

1994

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

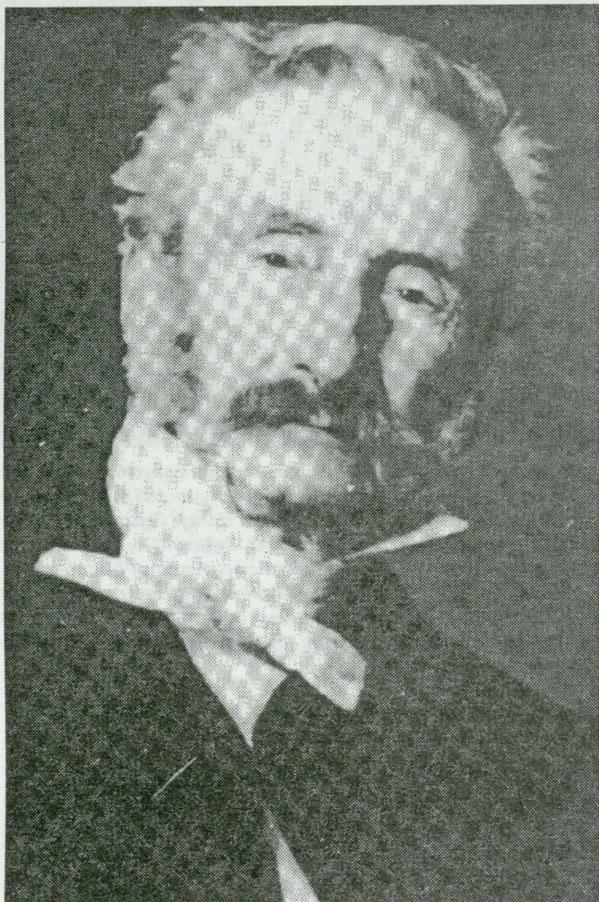
80-TA ROCZNICA UTWORZENIA KRAJOWEGO URZĘDU KONSERWATORSKIEGO W KRAKOWIE

W bieżącym roku mija osiemdziesiąt lat od stwo-
żenia podwalin państwowej opieki nad zabytkami
w Polsce. W 1914 roku utworzony został przez wie-
deńską Komisję Centralną dla Spraw Opieki Nad
Zabytkami — Krajowy Urząd Konserwatorski dla Ga-
licji, z siedzibą w Krakowie¹. W czasie I wojny świa-
towej „zadania konserwatora związane były z ochro-
ną zabytków w tych połaciach kraju, które przez woj-
nę najwięcej ucierpiały i skupiały się w akcji usuwa-
nia i ukrywania zabytków ruchomych i cennych ko-
lekcji artystycznych przed zniszczeniem i alienacją,
w inicjowaniu robót zabezpieczających przy budow-
lach, uszkodzonych przez wypadki wojenne, w obro-
nie przed rekwizycją na cele wojskowe: dzwonów
o wartości historyczno-artystycznej, sprzętów metalo-
wych, starych, spatynowanych miedzianych pokryć
dachowych, wreszcie w ograniczeniu kwaterunków
wojskowych we wnętrzach posiadających charakter
artystyczny, itp. Natomiast normalne prace konserwa-
cyjne, restaurowanie zabytków, od dłuższego już cza-
su domagających się naprawy, odłożone być miały na
czasie późniejsze”².

Utworzony urząd zastąpił Grona Konserwatorów
Galicii Zachodniej i Wschodniej, które odegrały zna-
czącą rolę w ochronie, a zwłaszcza inwentaryzacji
pomników przeszłości narodowej. Na tle sytuacji
w innych zaborach, trafna jest ocena Jerzego Frycza,
iż „jedynie w Galicji stosunkowo wcześniej zostaje zo-
rganizowana polska służba konserwatorska”³. Za pre-
kursora urzędnika-konserwatora zabytków można
uważać Feliksa Radwańskiego, senatora Rzeczypos-
politej Krakowskiej, który „jako dożywotni członek
Senatu Rządzącego działał w Komisji Spraw We-
wnętrznych, która poprzez podległy jej Urząd Budow-
nictwa oraz Komitet Ekonomiczny decydowała
o wszelkich sprawach związanych z uporządkowa-
niem oraz ozdobieniem miasta”. Podczas posiedzenia
8. I. 1820 r. otrzymał Radwański szczególne uprawnie-
nia i „został — w dzisiejszym słowa znaczeniu —
głównym konserwatorem zabytków i brał udział we
wszystkich ważniejszych decyzjach i poczynaniach
w zakresie budownictwa i porządkowania Krako-

wa”⁴. Do historii ochrony zabytków przeszedł Ra-
dwański przede wszystkim z powodu skutecznej
obrony przed zburzeniem Bramy Floriańskiej oraz
otaczających ją murów i trzech baszt.

W zaborze pruskim istniała wprawdzie urzędowa
niemiecka służba konserwatorska, „której zasługą by-

1. Paweł Popiel — rządowy konserwator zabytków sztuki dla Galicji
w Krakowie, mianowany w 1856 r. (fragment obrazu K. Pochwal-
skiego, repr. T. Kalarus)

1. Paweł Popiel — the government conservator of historical monu-
ments of art for Galicia in Kraków, nominated in 1856 (fragment
of a painting by K. Pochwalski, repr. T. Kalarus)

1. Historii urzędu konserwatorskiego w Krakowie został poświęco-
ny zbiór artykułów opublikowanych w numerze 1/94 „Wiadomości
Konserwatorskich Województwa Krakowskiego”.

2. T. Szydłowski, *Opieka nad zabytkami miasta Krakowa (Z dzia-
łalności Urzędu Konserwatorskiego)*, „Rocznik Krakowski” t. XX,
Kraków 1926, s. 189.

3. J. Frycz, *Restauracja i konserwacja zabytków architektury w Pol-
sce w latach 1795-1918*, Warszawa 1975, s. 11.

4. A. Żeleńska-Chełkowska, *Feliks Radwański Senator Rzeczypos-
politej Krakowskiej (1756-1826)*, Kraków 1982, s. 136-158. Por.
także S. Wachholz, *Rzeczpospolita Krakowska (okres 1815-1830)*,
Warszawa 1957, s. 399-417.

2. Józef Łepkowski — rządowy konserwator zabytków sztuki dla Krakowa i Galicji Zachodniej (mianowany w 1873 r.), pierwszy przewodniczący Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej (fot. I. Krieger ze zbiorów Muzeum UJ, repr. G. Zygier)

2. Józef Łepkowski — the government conservator of historical monuments of art for Kraków and Western Galicia (nominated in 1873), the first chairman of the Group of Conservators for Western Galicia (photo. I. Krieger from the coll. of the Jagiellonian University Museum, repr. by G. Zygier)

to opracowanie inwentarzy zabytków”⁵, ale nie miała ona polskiego charakteru.

Dla rozwoju polskiej administracji konserwatorskiej miała również znaczenie działalność Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości w Warszawie⁶ a także Dekret Rady Regencyjnej z 31. X.1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury⁷, będący pierwszym polskim aktem normatywnym normującym zasady ochrony zabytków. W Dekrecie tym (w art. 1) postanowiono, że „wszelkie zabytki sztuki i kultury znajdujące się w granicach Państwa Polskiego, wpisane do inwentarza zabytków sztuki i kultury, podlegają opiece prawa”, że opieka nad nimi należy do

Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, i że czynności z tą opieką związane sprawują konserwatorzy mianowani przez resortowego ministra. Znamienne jest, że już w 1919 r. Marcei Nałęcz-Dobrowolski⁸ podkreślał znaczenie c. k. konserwatorów galicyjskich dla rozwoju polskiego konserwatorstwa, wskazując zarazem na rolę ośrodka krakowskiego, lwowskiego i warszawskiego w powstawaniu polskiej służby konserwatorskiej.

Wzorem dla struktur państwowej opieki nad zabytkami stał się Krajowy Urząd Konserwatorski w Krakowie, a dr Tadeusz Szydłowski — od 1914 r. Krajowy Konserwator Zabytków dla Galicji, prekursor powołanego w 1927 r. urzędu generalnego konserwatora zabytków — został pierwszym wojewódzkim konserwatorem zabytków w Krakowie.

W historii polskiej drogi do instytucjonalnej ochrony nad zabytkami, której finałem był wspomniany już dekret Rady Regencyjnej, z tytułem konserwatora spotykamy się w Galicji w 1853 roku. „Łaciński tytuł konserwatora” — pisał nieodżałowanej pamięci ks. prof. Janusz St. Pasierb — „przystugiwał niektórym bóstwom antycznym, a przybierali go także cesarze rzymscy i tytuł ten chrześcijaństwo przeniosło na Chrystusa”⁹. Na mozaice z końca IV w., umieszczonej w absydzie bazyliki św. Pudencjany w Rzymie, znajdują się znamienne słowa: „*Dominus Conservator Ecclesiae Pudentiane*”. Papież Leon X mianował Rafała konserwatorem ruin antycznych w Rzymie. Tak więc w połowie XIX w. nawiązano do wspaniałych tradycji i zarówno Paweł Popiel (1807-1892), jak i Józef Łepkowski (1826-1894) używali już tytułu konserwatora budowli zabytkowych, a w latach 80-ych XIX w. zaczęto w Galicji działalność związaną z remontem zabytków określać nowym terminem — konserwatorstwa. W 1886 r. dwaj najwybitniejsi przedstawiciele krakowskiego środowiska ożywionego ideą walki o zachowanie „pamięątek przeszłości”, a zarazem znakomici uczeni: Stanisław Tomkowicz (1850-1933) i Włodzimierz Demetrykiewicz (1859-1937) spopularyzowali ten termin, traktując go jako synonim szeroko rozumianej, prawnej i legislacyjnej opieki nad zabytkami.

1. Grona Konserwatorów Zabytków Sztuki i Historii w Galicji Zachodniej i Wschodniej

Galicja, podobnie jak inne kraje koronne, posiadała Sejm Krajowy i autonomię przyznaną dyplomem cesarskim z 1860 r. i patentem z 1861 r. „*Sejm Krajowy posiadał samodzielne uprawnienia ustawodawcze*

5. J. Zachwatowicz, *Wybór prac*, Warszawa 1981, s. 11.

6. Towarzystwu Opieki nad Zabytkami Przeszłości poświęcona została praca zbiorowa pod redakcją Ryszarda Brykowskiego: *Ocalić przeszłość dla przyszłości. Towarzystwo Opieki nad Zabytkami*

Przeszłości 1906-1944, Warszawa 1985.

7. „*Dziennik Praw Państwa Polskiego*” z 8. XI.1918 r. nr 16, poz. 36.

8. M. Nałęcz-Dobrowolski, *Wskazówki przy zbieraniu wiadomości*

3. „Czwartkowy wieczór u Pana Pawła Popiela w Krakowie w roku 1885” — siedzą od lewej: P. Popiel (drugi), Stanisław Tomkowicz (trzeci), Władysław Łuszczkiewicz (czwarty); stoi (czwarty od lewej) Marian Sokołowski (fot. ze zbiorów Muzeum UJ, repr. G. Zygier)

3. „A Thursday evening at the house of Mr. Pawel Popiel in Kraków in 1885” — from he left (sitting): P. Popiel (second), Stanisław Tomkowicz (third), Władysław Łuszczkiewicz (fourth) and (standing, fourth from the left) Marian Sokołowski (photo, from the coll. of the Jagiellonian University Museum, repr. by G. Zygier)

w zakresie kultury krajowej”, pod czym rozumiano rolnictwo i leśnictwo, całość struktury i organizacji produkcji, wnoszenie budowli publicznych, uchwalanie budżetu krajowego, którego aktywa powstawały głównie z podatków państwowych i opłat. Dodatkowy paragraf (18a) do statutu krajowego, który wyliczał drobniaczowo sprawy składające się na „kulturę krajową” świadczył, że całość stosunków łączących gminę i dwór miała należeć do kompetencji Sejmu Krajowego. W ramach ustaw ogólnopństwowych sejm mógł regulować na drodze „zarządzeń” różne kwestie w dziedzinie szkolnictwa i sądownictwa, spraw kościelnych, pomocy wojsku¹⁰. Miał także prawo podejmować inne „zarządzenia” w sprawach dotyczących „dobrobytu lub potrzeby kraju”, które zostałyby poruczone reprezentacji krajowej przez rząd centralny. Każda ustawa krajowa wymagała sankcji cesarskiej. Mógł także sejm wezwać władze centralne w Wiedniu

do wydania norm prawnych, wykraczających poza jego kompetencje. Namiestnik kraju przedkładał Sejmowi Krajowemu coroczne sprawozdania, nad którymi odbywano debaty. Był również zobowiązany do udzielania odpowiedzi na interpelacje poselskie.

Organem przygotowawczo-wykonawczym Sejmu, a zarazem sprawującym w jego imieniu kontrolę nad samorządem terytorialny, był Wydział Krajowy, który reprezentował także kraj wobec rządu. Szczególną instytucją samorządową była Rada Szkolna Krajowa, która „bezpośrednio i poprzez podległe jej rady szkolne okręgowe (w zasadzie w powiatach) kierowała całością szkolnictwa poza uniwersytetami, które podlegały bezpośrednio Ministerstwu Oświaty w Wiedniu”¹¹. Radę kontrolował Sejm.

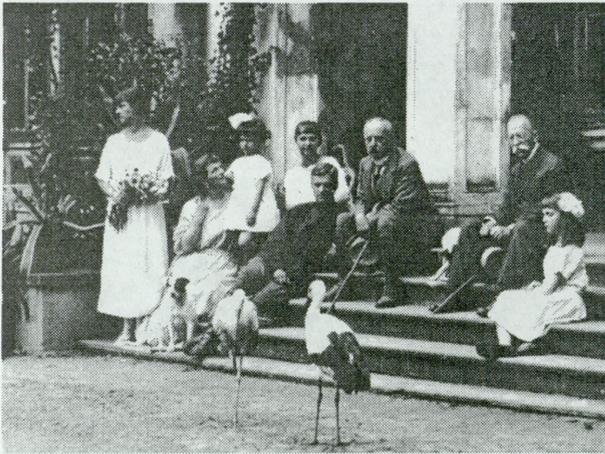
Sejm Krajowy odegrał znaczącą rolę w dziedzinie szeroko pojmowanej kultury. Ustawa krajowa z 1868 r. o ochronie „świstaka i dzikich róz” jest jedną

o dziełach sztuki i kultury, Warszawa 1919, s. 10.

9. J. St. Pasierb, *Dominus Conservator Ecclesiae*, „Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki”, R. 3, 1992, nr 1, s. 1.

10. J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 1994, s. 386-387.

11. Tamże, s. 388.

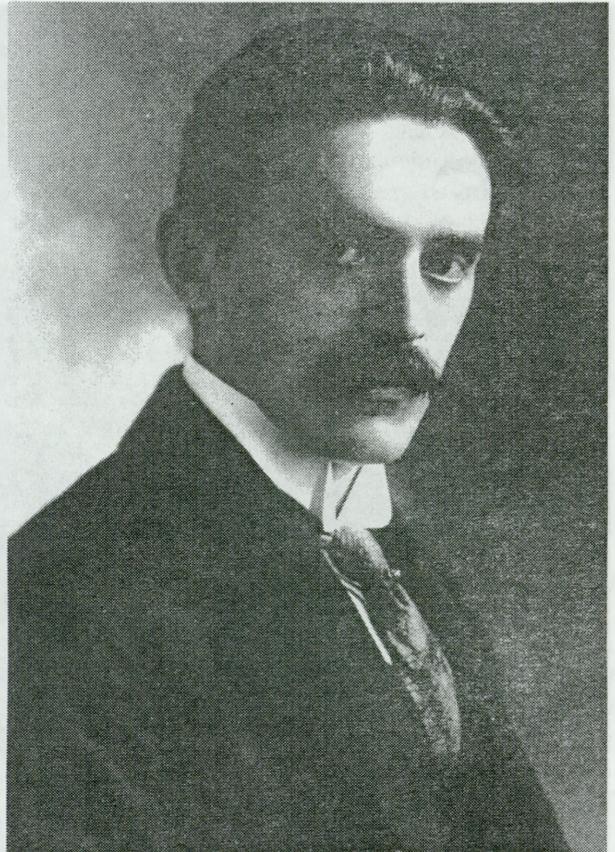
4. Stanisław Tomkowicz (drugi od prawej) w gronie rodziny przed dworem w Minodze ok. 1925 r. (fot. ze zbiorów rodziny)
 4. Stanisław Tomkowicz (second from the right) together with his family in front of the manorhouse in Minoga ca. 1925 (photo from a family coll.)

z pierwszych norm tego rodzaju w Europie. Inna ustawa z tego roku o ochronie „pożytecznych ptaków i innych zwierząt” nie weszła w życie z powodu nie otrzymania sankcji cesarskiej. Mają też Sejm Krajowy i Wydział Krajowy osiągnięcia w dziedzinie ochrony zabytków.

Jak zauważa S. Grodziski, „mimo piętna obcości, pojęcie „kultury krajowej” przyjęło się w społeczeństwie polskim Galicji”¹². Wkrótce na Sejm Krajowy zaczęto wywierać wpływ, aby doprowadził do objęcia opieką materialnych śladów świetności Polski. „Był to więc świadomy lub nieświadomy nacisk oddolny społeczeństwa, tym silniejszy, iż nie miało to społeczeństwo innych form instytucjonalnych, dbających o rozwój oświaty, nauki, literatury i sztuk pięknych. Co więcej, w interesie władz państwowych nie leżało utrzymanie pomników dawnej świetności i nawiązywanie do tradycji odrębności polskiej”¹³.

Sejm Krajowy podjął zatem szereg inicjatyw, m.in. opiekę nad fundacjami, bibliotekami czy archiwami. Dostrzeżono, że w archiwach zgromadzone są cenne zabytki przeszłości. W 1874 r. Mieczysław Potocki skierował do Sejmu memoriał w sprawie opieki nad archiwami staropolskich akt ziemskich i grodzkich we Lwowie i Krakowie. Memoriał ten spowodował zajęcie się sprawą przez Sejm. Na jego wniosek rząd przekazał Wydziałowi Krajowemu archiwa, wraz z całym ciężarem ich utrzymania.

Zainteresowanie społeczeństwa sprawą ochrony zabytków spowodowało przejście przez Sejm opieki nad „pomnikami przeszłości dziejowej”. 13. IV.1866 r. na III sesji I kadencji wpłynął wniosek Edwarda Gnie-

5. Tadeusz Szydłowski — od 1. V.1914 roku Krajowy Konserwator Zabytków dla Galicji (fot. ze zbiorów rodziny)
 5. Tadeusz Szydłowski, from 1 May 1914 the National Conservator of Historical Monuments for Galicia (photo from a family coll.)

wosza, podpisany przez 42 posłów, stanowiący, że „na przyszłość ma być w budżecie krajowym utworzona rubryka stała, obejmująca wydatki na utrzymanie i restaurację pomników historycznych”¹⁴. Pojęcia „pomnik przeszłości dziejowej”, „pomnik historii”, „pomnik sztuki” czy „starożytny pomnik” łączyły fachowców z różnych dziedzin — historyków, historyków sztuki, architektów, prawników, archiwistów. Pracy tej poświęcali się „jako służbie publicznej”¹⁵.

W Galicji szczególną rolę odgrywały: Grono Konserwatorów Galicji Zachodniej w Krakowie i Grono Konserwatorów Galicji Wschodniej we Lwowie, powołane do życia przez Ministerstwo Wyznań i Oświaty w Wiedniu, w ramach reorganizacji służby konserwatorskiej w Galicji w latach 1888-1890¹⁶. Są one ewenementem w dziejach porozbiorowych naszego narodu i można uważać je nie tylko za pierwsze stowarzyszenie konserwatorów zabytków, ale za załączek struktury polskiej administracji ochrony zaby-

12. S. Grodziski, *Sejm Krajowy galicyjski 1861-1914*, Warszawa 1993, t. 1, s. 183.

13. Tamże, s. 183.

14. Tamże, s. 186-187.

15. Tamże, s. 187.

16. J. Frycz, op. cit., s. 12.

6. Rada Ministrów powołana przez Radę Regencyjną Królestwa Polskiego w 1917 r. — z ministrem wyznań religijnych i oświecenia publicznego Antonim Ponikowskim, w latach 1917-1922 kilkakrotnie premierem oraz ministrem (fot. ze zbiorów P. Dobosza)
 6. The Council of Ministers created in 1917 by the Regency Council of the Kingdom of Poland — with Antoni Ponikowski, Minister of Religious Convictions and Public Enlightenment, Prime Minister and minister in the years 1917-1922 (photo. from the coll. of P. Dobosz)

tków. Grono tworzyli co prawda c. k. konserwatorzy i korespondenci, niemniej interesy reprezentowali wybitnie polskie, a ściślej raczej polskich zabytków, pamiętek narodowych, historii, tradycji i kultury. Stanowiska konserwatorów zostały zdominowane przez Polaków. Już w 1853 r. została zorganizowana w Wiedniu KK. Zentralkommission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmäler, która działała jako kolejalny organ doradczy przy Ministerstwie Wyznań i Oświaty w Wiedniu. Komisja ta w 1856 r. mianowała konserwatorów dla Galicji: Pawła Popiela w Krakowie i Franciszka Stroińskiego we Lwowie, a po roku także korespondenta Adolfa Wolfskrona, dyrektora kolei państwowych we Lwowie. W 1864 r. na

wniosek Towarzystwa Naukowego Krakowskiego i spośród jego członków powołano nowych korespondentów dla Galicji Zachodniej. Zostali nimi: Karol Rogawski dla obwodów tarnowskiego, sądeckiego i rzeszowskiego, a także Adam Gorczyński dla obwodu wadowickiego. Korespondentem został Józef Łepkowski. Karol Rogawski (1819-1888), polityk, kolekcjoner i zasłużony archeolog, nie wykazał się aktywnością w zakresie opieki nad zabytkami. Ta sama ocena odnosi się do Adama Gorczyńskiego (1802-1876), poety, dramaturga, prozaika, tłumacza i malarza. Natomiast Józef Łepkowski (4. VII.1826-26. II.1894) wpisał się na stałe do historii polskiego konserwatorstwa. Był pierwszym profesorem archeologii na Uniwersytecie Jagiellońskim, rektorem UJ w latach 1885-1886, badaczem zabytków archeologicznych i architektury na ziemiach polskich, autorem licznych rozpraw i artykułów.

W 1864 r. mianowano konserwatorem Galicji Wschodniej Mieczysława Potockiego, a w 1865 r. korespondentów dla Lwowa — Wincentego Pola i kanclerza lwowskiej kurii, ks. Jana Stupnickiego, a później także adwokata dr Józefa Sermaka i Leona Horodyskiego. Mieczysław Potocki należał do najbardziej prężnych konserwatorów i inwentaryzatorów w Galicji Wschodniej, zasłynął też jako ofiarodawca posągu Światowida do zbiorów Towarzystwa Naukowego w Krakowie.

W latach 1873-1875 doszło do reorganizacji austriackiego aparatu ochrony zabytków. W miejsce K. K. Zentralkommission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmäler powołano K. K. Zentralkommission zur Erhaltung der Kunst und Historischen Denkmäler. Na wniosek Komisji konserwatorzy terenowi byli mianowani przez ministerstwo na 5 lat. Komisja miała natomiast prawo powoływania korespondentów, do których należało zastępowanie konserwatorów, badania naukowe oraz zbieranie informacji przydatnych dla konserwatorów. Konserwatorzy instytucjonalnie pomyślni byli jako prowincjonalni konserwatorzy honorowi — obywatelscy rzeczoznawcy do spraw opieki nad zabytkami. Organizacja ta — jak oceniano w okresie międzywojennym — „wybitniejszej działalności nie ujawniła, kierując głównie swe czynności — dzięki powstałemu przy niej Instytutowi Historii Sztuki — ku procesom naukowym, inwentaryzacyjnym, publikując tomy tzw. *Kunsttopographie*...”¹⁷

Statut Komisji rozszerzył jej działalność na trzy grupy zabytków, którym odpowiadał podział na sekcje w obrębie Komisji:

17. J. Wojciechowski, *Historia powstania i rozwoju organizacji opieki nad zabytkami sztuki w Polsce*, „Ochrona Zabytków Sztuki”, Warszawa 1930-1931, s. 5. Zob. także: J. Pruszyński, *Ochrona zabytków w Polsce. Geneza. Organizacja. Prawo*, Warszawa 1989, s. 67 i n.; J. Frycz, op. cit.; B. Rymaszewski, *Klucze ochrony zaby-*

tków w Polsce, Warszawa 1992. Ostatnia z wymienionych publikacji jest pierwszą monografią dziejów ochrony zabytków na ziemiach polskich napisaną przez osobę, która zajmowała stanowisko Generalnego Konserwatora Zabytków.

1. dla zabytków prehistorycznych oraz sztuki antycznej,

2. dla zabytków architektury, rzeźby, malarstwa i rysunku — średniowiecznych i nowożytnych aż po koniec XVIII w.,

3. dla zabytków historycznych, tj. pisemnych i archiwalnych, od czasów najdawniejszych aż do końca XVIII w.

W oparciu o kryterium przedmiotowe i sekcje Komisji wiedeńskiej powołano osobnych konserwatorów dla utworzonych w 1873 r. okręgów: wschodniego (lwowski) — Galicja Wschodnia — Wojciecha Dzieduszyckiego (1848-1909, konserwator w l. 1879-1885); zachodniego (krakowski) — Galicja Zachodnia — Józefa Łepkowskiego, konserwatora sekcji drugiej. Odwołano Pawła Popiela i Karola Rogawskiego, mianując ich korespondentami (1873 r.).

Konserwatorzy każdego z krajów koronnych Austro-Węgier tworzyli tzw. Grona Konserwatorów, które miały obradować w sposób regularny. I Zjazd urzędujących w Galicji konserwatorów i korespondentów C. K. Komisji Centralnej dla Zabytków Historycznych i Pomników Sztuki odbył się 24-25. V.1888 r. Podjęto wówczas uchwały o utworzeniu dwóch związków konserwatorskich, osobno dla Galicji Zachodniej i Wschodniej. „*Celem tej organizacji związanej z zachowaniem ścisłej łączności z C. K. komisją centralną konserwatorską w Wiedniu jako instytucją naczelną i kierującą była wzajemna pomoc i informacja w spełnieniu zadań konserwatorskich*”¹⁸. Konserwatorowie i korespondenci Galicji Zachodniej podczas posiedzeń 17 i 22. VI.1889 r. w Krakowie uchwalili szczegółowe zasady organizacyjne Grona, a 17. XII.1889 r. wprowadzili je w życie i wybrali przewodniczącego (konserwatora — prof. Józefa Łepkowskiego), zastępcę przewodniczącego (członka korespondenta — prof. Mariana Sokołowskiego), i sekretarza (członka korespondenta — dra Włodzimierza Demetrykiewicza).

Trzy kolejne posiedzenia poświęcone były wzajemnym relacjom pomiędzy krajowymi związkami konserwatorskimi a Komisją Centralną w Wiedniu. Ta ostatnia rozstrzygnęła te sprawy pismem z 2. IV.1890 r., wystosowanym do konserwatora Władysława Łozińskiego, przewodniczącego Koła Konserwatorów Galicji Wschodniej¹⁹.

Grona, czyli związki konserwatorskie, które za zgodą C. K. Komisji Centralnej ukonstytuowały się jako odrębne Koła, dla zachodniej i wschodniej części Galicji, obejmowały w swoim składzie konserwatorów i korespondentów. Konserwatorzy działali w ra-

7. Komisja Konserwatorska nad trumną króla Zygmunta Augusta w krypcie św. Leonarda w Katedrze Wawelskiej (30. I.1930 r.). Od lewej — T. Szydłowski (pierwszy), S. Tomkowicz (drugi), A. Oleś (trzeci), J. Muczkowski (piąty), A. Szyszko-Bobusz (szósty ?), ks. Tadeusz Kruszyński (pierwszy z prawej ?), Konserwator metropolitalny w Krakowie (fot. ze zbiorów Archiwum PSOZ OW w Krakowie)

7. The Conservation Commission standing over the tomb of king Zygmunt August in the crypt of St. Leonard in the Wawel cathedral (30 January 1930). From the left — T. Szydłowski (first), S. Tomkowicz (second), A. Oleś (third), J. Muczkowski (fifth), A. Szyszko-Bobusz (sixth?) and Father Tadeusz Kruszyński (first on the right?), metropolitan Conservator in Kraków (photo from the coll. of the PSOZ OW Archive in Kraków)

mach sekcji. Korespondenci C. K. Komisji Centralnej byli zarazem prawnie ustanowionymi zastępcami konserwatorów. Gronem kierował przewodniczący czyli prezes Koła. Posiadał zastępcę i sekretarza. Każde Koło miało swoje odrębne biuro.

Grona prowadziły działania inwentaryzacyjne na obszarze całej Galicji. Jednocześnie konserwatorzy i korespondenci prowadzili szeroką działalność o charakterze nadzoru konserwatorskiego nad pracami w poszczególnych obiektach historycznych. Szczególnie prężne okazało się Grono Konserwatorów Galicji Zachodniej. Prowadziło ono ożywioną działalność

serwatorów Starożytnych Pomników Galicji Wschodniej” była wydawana wcześniej niż analogiczna „Tekka Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej”. Konserwatorzy Galicji Wschodniej wydali Teke już w 1892 r., podczas gdy w Galicji Zachodniej tom I ukazał się

18. „Tekka Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej”, tom I, 1900, s. 333.

19. Tamże, s. 333-334.

20. „Tekka Konserwatorska”, będąca „Rocznikiem Grona C. K. Kon-

wydawnicza²⁰, a periodyk „Teki Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej”, wydany w VI woluminach w 1900-1906, jest do dnia dzisiejszego monografią, po którą sięgają historycy i konserwatorzy. Znamienna jest dedykacja z tomu I: „*Uniwersytetowi Jagiellońskiemu, który poprzez pięć stuleci myśl polską żywił i konserwował składają w hołdzie konserwatorowie zabytków sztuki i pomników historycznych*”.

Grono konserwatorów i korespondentów Galicji Zachodniej miało w swoim składzie w 1900 r. wiele indywidualności naukowych: Adam Chmiel — korespondent; dr Włodzimierz Demetrykiewicz — konserwator; Marian Dydyński — konserwator; dr Stanisław Estreicher — korespondent (następnie konserwator); Zygmunt Hendel — korespondent; dr Stanisław Krzyżanowski — korespondent, sekretarz, a później także konserwator, skarbnik Grona; Sławomir Odrzywolski — konserwator (następnie korespondent, zastępca przewodniczącego Grona); Marian Sokołowski — korespondent; Tadeusz Stryjeński — konserwator (następnie korespondent); dr Stanisław Tomkowicz — konserwator, przewodniczący Grona (od 1904 r. konserwator miasta Krakowa wraz z powiatem krakowskim, od 1887 r. piastował urząd konserwatora dla powiatów: nowotarskiego, limanowskiego, nowosądeckiego, grybowskiego, gorlickiego, jasielskiego i krośnieńskiego); dr Bolesław Ulanowski — konserwator; dr Franciszek Piekosiński — konserwator archiwów (od 1894 r. w miejsce rezygnującego prof. S. Smolki). W 1906 r. w składzie znaleźli się także dr Piotr Bińkowski — korespondent; dr Michał Bobrzyński; Alfred Chiszola; dr Feliks Kopera — konserwator; dr Józef Korzeniowski — korespondent; dr Stanisław Kutrzeba — konserwator; dr Józef Muczkowski — konserwator; dr Julian Pagaczewski — korespondent; dr Fryderyk Papee — konserwator. Wśród wymienionych wielu było już znanymi profesorami. Jak wynika z zachowanych dokumentów, w 1909 r. Stanisław Krzyżanowski przestał już być skarbnikiem Grona, a Sławomir Odrzywolski zastępcą przewodniczącego. W 1909 r. nie byli już członkami Grona: Bobrzyński (od 1908 r. mianowany namiestnikiem Galicji, piastował ten urząd do 1913 r.), Chiszola i Piekosiński (zmarł w 1906 r.). Pojawili się natomiast

nowi członkowie: Franciszek Mączyński — korespondent i dr Jerzy Mycielski — korespondent. Grono Konserwatorów i Korespondentów Galicji Zachodniej mieściło się w owych latach w Krakowie przy ul. Siennej 16 (Archiwum).

Wśród członków Grona Konserwatorów i Korespondentów Galicji Wschodniej można wymienić: dr Eugeniusz Barwiński — konserwator; ks. dr Józef Bilczewski — korespondent; dr Jan Bołoz-Antoniewicz — konserwator; hr. Jerzy Dunin-Borkowski — korespondent; dr Aleksander Czołowski — konserwator, sekretarz; Ludwik Ćwikliński; dr Wojciech Dzeduszycki — konserwator; dr Ludwik Finkel — konserwator, przewodniczący Grona; dr Karol Hadaček — konserwator; dr Wojciech Kętrzyński — konserwator; dr Witold Korytowski — korespondent; dr Aleksander Kolessa — konserwator; dr Edgar Kovats — korespondent; hr. Karol Lanckoroński — korespondent; Andrzej Lubomirski — korespondent; dr Władysław Łoziński — konserwator; Gotfryd Ossowski; Edward Pawłowicz — korespondent; ks. Antoni Pietruszewicz — konserwator; dr hr. Leon Piniński — konserwator; Władysław Przybysławski — konserwator; ks. Eustachy Sanguszko — konserwator; J. W. Sadowski; dr Józef Siemiradzki — konserwator; ks. dr Eustachy Skrochowski; dr Izidor Szaraniewicz; hr. Jan Szeptycki — konserwator; prof. Politechniki Teodor Talowski — konserwator, zastępca przewodniczącego; dr Tadeusz Wojciechowski — korespondent; dr Julian Zacharjewicz²¹.

W 1906 r. Grono Konserwatorów Galicji Zachodniej opracowało pod kierunkiem Józefa Muczkovskiego projekt noweli do „ustawy budowlanej dla m. Krakowa”, który przesłano na ręce prezydenta miasta. Stworzono w nim cały system ograniczeń administracyjnoprawnych, mających na celu zachowanie wymogów estetycznych przy prowadzeniu prac architektonicznych. Utworzono nowy organ, Radę Artystyczną jako organ opiniodawczy dla prezydenta. Projekt nowelizacji został przychylnie przyjęty przez Gminę²².

Grona Konserwatorów otrzymywały od Sejmu Krajowego subwencje na działalność w terenie, inwentaryzując obiekty, które w ich odczuciu uznać nale-

dopiero w 1900 r. Poszczególne zeszyty „Teki Konserwatorów Galicji Wschodniej” poświęcone były rozmaitym zagadnieniom. Oprócz artykułów, które przy okazji prowadzonych rozważań wymienia Tadeusz Szydłowski w wydanych w 1919 r. *Ruinach Polski*, można wskazać także na opracowania, np. Karol Hadaček: *Garbarka Niestuchowska* (z. 1, t. III, 1904 r.), *Cmentarzysko ciałopalne koło Przeworska (z epoki cesarstwa rzymskiego)* (z. 2, t. III, 1909 r.), E. Barwiński: *Repertoryum znajdujących się w Bibliotece Uniwersyteckiej we Lwowie aktów zajęcia i sprzedaży dóbr królewskich i kościelnych* (z. 3, t. III, 1909 r.). Grona Konserwatorów wydały też np. *Repertoryum zabytków przedhistorycznych Galicji Wschodniej*, Lwów 1906; *Pamiętnik pierwszego zjazdu miłośników*

ojczystych zabytków w Krakowie w dniach 3 i 4 lipca 1911 roku, 1912.

21. Składy osobowe Gron Konserwatorów publikowane były w corocznych edycjach „Kalendarza Krakowskiego” Józefa Czecha, np. Rok Pański 1891, s. 121-122, 1914, s. 166-167. Nazwiska konserwatorów i korespondentów z okresu przed ukonstytuowaniem się Grona opublikowano np. w roczniku 1890 „Kalendarza Krakowskiego”, s. 180-181.

22. „Teki Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej”, t. III, 1909, s. 282-284; P. Dobosz, *Prawne i organizacyjne aspekty działalności służby konserwatorskiej w 80-leciu*, „Wiadomości Konserwatorskie Województwa Krakowskiego”, nr 1, Kraków 1994, s. 25-26.

zało za „pomniki historyczne”, a także na druk wspomnianych już Tek Grona Konserwatorów. Działalność konserwatorska obejmowała nie tylko Lwów i Kraków, w ogóle obszar całej Galicji. „W 1888 r. Ludwik Wierzbicki zgłosił w Sejmie wniosek, aby wydać ustawę zobowiązującą wydziały rad powiatowych, magistraty i zwierzchności gminne, iż ilekroć zorientują się, że jakiś zabytek na ich terenie ma być restaurowany, przebudowywany lub sprzedawany, albo gdy dowiedzą się o jakimś odkryciu historycznym czy archeologicznym winni natychmiast informować o tym Grono Konserwatorów”²³.

W Gronach Konserwatorów, ale przede wszystkim w Sejmie dostrzegano potrzebę uchwalenia ustawy o ochronie zabytków. „Niezliczone przykłady — pisał w 1912 r. Leon Piniński — nieuszanowania zabytków przeszłości zmuszają państwa do ściślejsze ustawodawczej i administracyjnej opieki. Austria, jak na wielu polach życia kulturalnego, jest w tym względzie w tyle za innymi państwami zachodnioeuropejskimi, które wszystkie posiadają już odrębne ustawy o opiece nad zabytkami. Życzyć sobie należy, ażeby zainicjowany projekt takiej ustawy i u nas najprędzej wszedł w życie”²⁴. Sejm Krajowy polecił Wydziałowi Krajowemu 4. X.1909 r. (45 posiedzenie I sesji IX kadencji), aby na najbliższej sesji przedłożył pod dyskusję projekt ustawy „o ochronie zabytków starożytnych w Polsce”. Ustawy takiej jednak nie uchwalono²⁵.

Także wiedeńska CK Komisja Centralna od 1894 r. usiłowała spowodować ustanowienie prawodawstwa regulującego zakres i tryb ochrony zabytków. „W roku 1911 został zgłoszony do parlamentu opracowany przez nią projekt, a raczej zarys prawa zabytkowego, który jednak nie wszedł w życie”²⁶.

W tym samym 1911 r. otrzymała C. K. Komisja Centralna nowy statut „posiadający jednocześnie charakter normy prawnej zastępującej brak własnej ustawy”²⁷. Ustanowił on konserwatorów krajowych w randze urzędników państwowych, zamiast poprzednich konserwatorów honorowych. „Ci jednak nowi konserwatorzy, związani w swem urzędowaniu decyzją tzw. państwowego urzędu opieki nad zabytkami w Wiedniu, byli pozbawieni właściwej egzekutywy”²⁸. Przy C. K. Komisji Centralnej istniał natomiast organ kolegialny o charakterze opiniodawczo-doradczym, tzw. Rada Zabytkowa pełniąca funkcje pomocnicze dla Ministra Wyznań i Oświaty w Wiedniu.

Sejm Krajowy, oprócz subwencjonowania Gron Konserwatorów, czynił również zakończone powodzeniem starania o odzyskanie Wawelu. Subweniował też restaurację zamku wawelskiego, a także „na podstawie petycji składanych za pośrednictwem posłów, subweniował Sejm remonty wielu zabytków, przede wszystkim sztuki kościelnej”²⁹. Większość prac wykonywano w Krakowie, ale także w Tarnowie, Sączu, Krośnie, Bieczu i w innych miejscowościach galicyjskich. 3 i 4 lipca 1911 r. „z inicjatywy obu galicyjskich Gron Konserwatorów zabytków sztuki i historii odbył się w Krakowie Zjazd miłośników oczyszczonych zabytków sztuki i historii”³⁰. Warto wspomnieć, że w 1905 r. Sejm powołał Kierownictwo Restauracji Zamku Królewskiego na Wawelu, którego nazwa zmieniona została później na Kierownictwo Odnowienia Zamku Królewskiego na Wawelu. *Istota działalności* — jak pisze Alfred Majewski, nestor konserwatorstwa polskiego, przedwojenny zastępca lwowskiego konserwatora zabytków na terenie województwa tarnopolskiego i Generalny Konserwator Zabytków PRL w 1973-1975 — *Kierownictwa Odnowienia Zamku Królewskiego na Wawelu od 1905 r. polegała na połączeniu w rękę kierownika funkcji generalnego projektanta, generalnego realizatora prac konserwatorsko-budowlanych, a także w sprawowaniu przez Kierownictwo funkcji inwestora bezpośredniego za pomocą właściwych komórek organizacyjnych*³¹.

W związku z planowaną restauracją Zamku Królewskiego na Wawelu, odbyło się 21. VI.1908 r. nadzwyczajne posiedzenie Grona Konserwatorów na Wawelu, w którym uczestniczył także reprezentant Wiedeńskiej Centralnej Komisji Opieki nad Zabytkami, konserwator generalny Maksymilian Dvořák. Dvořák, który był zwolennikiem „konserwacji” zamku, a nie „restauracji”, mając odmienny pogląd od konserwatorów terenowych, opublikował go w oficjalnym organie Centralnej Komisji³².

W rok później powrócono do sprawy restauracji zamku podczas obrad Centralnej Komisji w Wiedniu, gdzie zapadły ostateczne rozstrzygnięcia. „W posiedzeniu wzięli udział: prezes Komisji bar. Helfert i członkowie — radca budowlany Deininger, prof. Dvořák, br. Lanckoroński, prof. Mayreder, radcy dworu — Neumann, Neuwirth, Schneider i Schaffer, br. Szeptycki, konserwator m. Krakowa dr Tomkowicz, bar. Weckbecker i radca sekcyjny Bauer. Nieobecność

23. S. Grodziski, op. cit., t. 1, s. 187.

24. L. Piniński, *Piękno miast i zabytków przeszłości*, Lwów 1912.

25. S. Grodziski, op. cit., t. 1, s. 187.

26. J. Wojciechowski, op. cit., s. 5.

27. Tamże, s. 5.

28. Tamże, s. 5.

29. Szerzej na ten temat S. Grodziski, op. cit., t. 1, s. 187-190.

30. *Pamiętnik pierwszego zjazdu...* op. cit.

31. A. Majewski, *Wawel. Dzieje i konserwacja*. Warszawa 1993,

s. 261.

32. W. Terlecki, *Zamek królewski na Wawelu i jego restauracja*, Kraków 1933, s. 47-52. Także: „Mitteilungen der k. k. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale”, XXXV, Wien 1909, s. 216-277 (*Die Restaurierung des königlichen Schlosses auf dem Wawel in Krakau*).

33. W. Terlecki, op. cit., s. 49, także A. Majewski, *Wawel...*, s. 54-55.

usprawiedliwili: br. Piniński, br. Badeni, prof. Castelli i prof. Boloż-Antoniewicz”³³. W wyniku dyskusji przyjęto rozwiązanie kompromisowe.

2. Krajowy Urząd Konserwatorski

Dla Galicji ustanowiono jeden urząd konserwatora krajowego — w Krakowie — dopiero przed wybuchem I wojny światowej. 1. V.1914 r. „na czele utworzonego przez rząd austriacki — staraniem Karola Lanckorońskiego — Krajowego Urzędu Konserwatorskiego w Krakowie, stanowiącego ekspozyturę Centralnej Komisji dla spraw Opieki nad Zabytkami (Zentral Kommission für Denkmalpflege)”³⁴ w Wiedniu stanął młody, trzydziestoletni Tadeusz Szydłowski, wówczas doktor historii sztuki i późniejszy profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego. Szydłowski „jako Landeskonservator przez cały okres wojny, do roku 1918 pełnił obowiązki konserwatora zabytków Galicji, a w latach 1915-1916, po podziale Królestwa na strefy okupacyjne niemiecką i austriacką, także konserwatora południowej austriackiej części Królestwa (tzw. Generalne Gubernatorstwo Lubelskie). Na stanowisku konserwatora obszaru dawnej Galicji pozostawał nadal po przejściu Urzędu Krajowego pod kompetencje polskiego Ministerstwa Sztuki i Kultury (od 1 lipca 1919 r.)”³⁵. Na stanowisku konserwatora wojewódzkiego i okręgowego w Krakowie pozostawał do lutego 1929 r., ogółem 15 lat. Wykonując obowiązki konserwatora — urzędnika państwowego — wykazał się Szydłowski wyjątkowym zaangażowaniem i poświęceniem, podejmując działania często z narażeniem własnego zdrowia, a nawet życia. W trudnych warunkach wojennych podejmował w latach 1914-1918 wyprawy do najodleglejszych miejscowości Galicji i części Królestwa, opisując i fotografując zabytki, a także rejestrując okoliczności ich zniszczenia. W wykonywaniu obowiązków wykazał się Tadeusz Szydłowski energią ponad wszelką wątpliwość przekraczającą ramy „należytej staranności”. Oddanie obowiązkom konserwatorskim z narażeniem własnego stanowiska, zdrowia, a przede wszystkim życia świadczą o gorącym patriotyzmie, który musiał go cechować. Narażając się i realizując obowiązki zgodnie ze swoim sumieniem, stał się urzędnikiem już nie pobitego w wojnie zaborczego mocarstwa, ale urzędnikiem odradzającego się Państwa Polskiego.

Efektom wojennej działalności Tadeusza Szydłowskiego były nie tylko drukowane na bieżąco artykuły, ale i wspaniała, wstrząsająca do dnia dzisiejszego monografia „Ruiny Polski. Opis szkód wyrządzonych przez wojnę w dziedzinie zabytków sztuki na zie-

8. Komisja Konserwatorska przed katedrą w Sandomierzu (1934 r.). Od prawej — A. Oleś, prof. W. Zarzycki z ASP w Krakowie, J. Remer — Generalny Konserwator Zabytków R. P. (fot. ze zbiorów M. Makarewicz)

8. The Conservation Commission in front of the cathedral in Sandomierz (1934). From the right — A. Oleś, prof. W. Zarzycki from the Academy of Fine Arts in Kraków, J. Remer, General Conservator of Historical Monuments of the Polish Republic (photo. from the coll. of M. Makarewicz)

miach Małopolski i Rusi Czerwonej”, wydana w 1919 r. z zasiłków Namiestnictwa i Wydziału Krajowego we Lwowie, zawierająca mapkę i 227 fotografii zabytków przed i po uszkodzeniu. Monografię dedykował Autor „Bojownikom o wielkość sztuki i kultury polskiej”, a „czysty dochód z wydawnictwa przeznaczony został na cele opieki nad zabytkami”. Spostrzeżenia z czasu wojny, a także doświadczenia z lat powojennych, gdy wykonywał funkcję państwowego urzędnika konserwatorskiego, zawarte zostały w jego pracy *Pomniki architektury epoki piastowskiej we województwach krakowskim i kieleckim z 186 ilustracjami i mapką orientacyjną* (Kraków 1928, wydane z zasiłkiem Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego).

Dr Tadeusz Szydłowski jako Konserwator Krajowy był faktycznie na tym stanowisku prekursorem urzędu Generalnego Konserwatora. Jego właściwość teryto-

34. J. Gadomski, *Tadeusz Szydłowski (w:) Stulecie katedry Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego (1882-1982)*, „Zeszyty Nauko-

we UJ”, z. 19, Kraków 1990, s. 63.

35. Tamże, s. 63.

rialna rozciągała się na całą Galicję. Był zarazem urzędnikiem państwowym, wykraczającym poza partykularne interesy poszczególnych gmin. Sam Szydłowski wspomina, że Urząd Konserwatorski *uskułek wybuchu wojny... nie mógł być już odpowiednio zorganizowany, tj. rozporządzać potrzebnymi siłami pomocniczymi*³⁶. Miał jednak Tadeusz Szydłowski w czasie wojny oddanych współpracowników: Jerzego Remera (późniejszego Generalnego Konserwatora Zabytków, a podówczas pełniącego często funkcję sekretarza Urzędu Konserwatorskiego), a także dra Stanisława Tomkowicza, Wiesława Zarzyckiego, dra Karola Badeckiego ze Lwowa czy architektów — Kazimierza Wyczyńskiego i Mariana Osińskiego³⁷. Udało się także, w znacznej mierze dzięki staraniom dra Stanisława Tomkowicza będącego członkiem Akademii Umiejętności, wprowadzić przy Wydziale Wyznań i Oświaty generał-gubernatorstwa lubelskiego dwóch rzeczoznawców, jednego dla zabytków sztuki, drugiego dla archiwów i bibliotek³⁸. Zostali nimi mianowani: dr S. Komornicki dla zabytków sztuki i dr J. Seruga dla archiwów³⁹. W 1918 r. w związku z rekwizycjami metali, Urząd Konserwatorski propagował starania o zwolnienie od rekwizycji. W tym celu należało postarać się „o orzeczenie Urzędu Konserwatorskiego lub rzeczoznawców mianowanych przez c. k. Centralną Komisję dla ochrony zabytków w Wiedniu, którymi są w Krakowie: dr Feliks Kopera, inż. Leonard Lepszy, dr Jerzy hr. Mycielski, Jerzy Remer, dr Tadeusz Szydłowski, dr Stanisław Tomkowicz, w Galicyi zaś wschodniej: prof. dr Jan Bołoz-Antoniewicz, dr Karol Badecki, dr Władysław Podlacha, dr Władysław Stroner”⁴⁰.

Znamienne jest, że z początkiem 1918 r. „Urząd konserwatorski zwraca się już z apelem do poszkodowanych, aby nadestali wykazy szkód, jakie w skutek wojny w dziedzinie zbiorów sztuki i przedmiotów artystycznych ponieśli. Wszelkie informacje dotyczące zrabowanych czy zniszczonych dzieł sztuki, będą w odpowiednim czasie zużytkowane, by przynajmniej część cennych zabytków ruchomych wróciła do dawnych właścicieli”⁴¹.

36. T. Szydłowski, *Ruiny Polski*, Lwów 1919, s. 192. Na tej stronie podaje również, że był mianowany „Konserwatorem na Galicję Zachodnią”. Z innych prac Szydłowskiego i dokumentów wynika jednak, iż był Konserwatorem dla całej Galicji.

37. Tadeusz Szydłowski wspomina o nich w *Ruinach Polski* na s. 182, 193 i 196. Stanisław Tomkowicz poświęca problematyce inwentaryzacji zabytków artykuł pt. *Sprawa inwentaryzacji zabytków*, „Odbudowa Kraju”, 1918, Nr 5, s. 337-342.

38. T. S. (Tadeusz Szydłowski) *Rewindykacja zrabowanych dzieł sztuki*, „Rzeczy Piękne”, I, 1918, Nr 1, s. 39.

39. W oparciu o wojenne doświadczenia wydał Józef Seruga

3. Pierwszy polski Akt Prawodawczy o ochronie zabytków

Dla ukształtowania się po I wojnie światowej administracji konserwatorskiej miały znaczenie nie tylko wydarzenia w Galicji, ale i w Królestwie Polskim. Po akcie 5 listopada 1916 r., a następnie po powołaniu Rady Regencyjnej władze okupacyjne zaczęły stopniowo przekazywać w ręce polskie poszczególne gałęzie administracji. Najwcześniej przekazano oświatę. W grudniu 1917 r. „Departament Oświaty przekształcił się w Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, które w tym kształcie organizacyjnym funkcjonowało przez całe międzywojenne dwudziestolecie”⁴². W Ministerstwie tym została opracowana w 1918 r. ramowa regulacja prawna, będąca pierwszym polskim aktem prawodawczym regulującym ochronę zabytków⁴³. Została ona ogłoszona jako dekret Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego z 31 października 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury. Akt ten zadziwia do dzisiaj nowoczesnością i czytelnością zawartych w nim instytucji prawnych. Józef Piłsudski jako Tymczasowy Naczelnik Państwa pozostawił w mocy ten dekret, podobnie jak inne akty prawne, a zwłaszcza administracyjne wydane przez Radę Stanu i Radę Regencyjną. Dekret Rady Regencyjnej w sposób znaczący wpłynął na system ochrony zabytków II Rzeczypospolitej Polskiej.

4. Organizacyjne usytuowanie administracji konserwatorskiej przed II wojną światową

Zgodnie z dekretem Rady Regencyjnej z 31. X.1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury, opieka nad zabytkami sztuki i kultury należała do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (art. 2), a czynności z nią związane sprawowali konserwatorzy zabytków sztuki i kultury, mianowani przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (art. 3). Ilość i granice okręgów oraz siedziby i etaty konserwatorów określone zostały odrębnym rozporządzeniem. Organizację administracji konserwatorskiej normowały: 1. rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z 5. IV.1919 r. w przedmiocie organizacji urzędów konserwatorskich⁴⁴, 2. rozporząd-

w 1922 r. pracę *Niszczenie archiwów w b. okupacji austriackiej b. Królestwa Polskiego w czasie wojny światowej*, Warszawa 1922. O działalności J. Serugi pisze Kazimierz Władysław Kumaniecki w: *Czasy lubelskie. Wspomnienia i dokumenty* (18. IV.1916-2. XI.1918) w rozdziale „Sprawy kulturowe”, Kraków 1927, s. 58-59.

40. J. R. (Jerzy Remer): *Rekwizycja metali*, „Rzeczy Piękne”, Rok I 1918, Nr 1, s. 39-40.

41. Tamże, s. 39-40.

42. J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, op. cit., s. 449 i n.

43. J. Wojciechowski, op. cit., s. 7.

44. M. P. Nr 81.

dzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 17. V.1924 r. o utworzeniu okręgowych Komisji Konserwatorskich⁴⁵, 3. rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 19. XII.1925 r. w sprawie Komisji Mieszanych dla ochrony zabytków sztuki i kultury znajdujących się w katolickich kościołach i lokalach kościelnych⁴⁶.

Dla potrzeb konserwatorskich państwo zostało objęte specjalnym terytorialnym podziałem. Dla urzędów konserwatorskich utworzono okręgi konserwatorskie. W 1919 r. było 9, a następnie 11 okręgów, w 1920 r. znowu 9 okręgów, które wkrótce zredukowano do 7. Powołano do życia także tzw. Radę Konserwatorów, złożoną z naczelnika wydziału zabytków i muzeów jako przewodniczącego, referentów do spraw inwentaryzacji zabytków oraz wszelkich konserwatorów zabytków sztuki i kultury. Rozporządzenie z 17. V.1924 r. wprowadziło tzw. okręgowe, czyli wojewódzkie Komisje Konserwatorskie będące organami doradczymi do spraw zabytków sztuki i kultury. Działały one w Warszawie, Krakowie, Lwowie, Poznaniu, Wilnie i Lublinie, a złożone były z wojewody jako przewodniczącego, konserwatora zabytków danego okręgu, dwóch przedstawicieli miejscowego Uniwersytetu lub innej wyższej uczelni, dwóch przedstawicieli duchowieństwa, a w miarę potrzeby także po jednym przedstawicielu duchowieństwa innych wyznań, według uznania wojewody. W pracach komisji mogli brać udział także członkowie-korespondenci, powołani przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego na wniosek właściwego terytorialnie wojewody, z grona osób zajmujących się kulturą i sztuką.

Dla ochrony ruchomych zabytków kościelnych ustanowiono w każdej diecezji Komisję składającą się z ordynariusza jako przewodniczącego, z państwowego konserwatora zabytków sztuki i kultury lub innego przedstawiciela Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

Zgodnie z rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z 6. III.1928 r. o opiece nad zabytkami⁴⁷, które uchyliło dekret z 1918 r., sprawowanie opieki nad zabytkami należało do wspomnianych już władz konserwatorskich. Władzą konserwatorską I instancji była wojewódzka władza administracji ogólnej (wojewoda), władzą konserwatorską II instancji Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. W odniesieniu do zabytków znajdujących się w katolickich kościołach i lokalach kościelnych, władzą konserwatorską były mieszane komisje świecko-duchowne, mianowane przez właściwego biskupa w porozumieniu z Ministrem WRiOP. Skład, kompetencje oraz tryb

urzędowania tych komisji określały przepisy rozporządzenia z 19. XII.1925 r. w sprawie komisji mieszanych dla ochrony zabytków sztuki i kultury, znajdujących się w katolickich kościołach i lokalach kościelnych. Organem fachowym wojewódzkiej władzy administracji ogólnej w zakresie opieki nad zabytkami był konserwator, mianowany przez Ministra WRiOP. Do współdziałania z władzami wojewódzkimi administracji ogólnej w zakresie opieki nad zabytkami powołane były okręgowe komisje konserwatorskie, których skład, siedziby, obszar i zakres działania określały przepisy rozporządzenia z 15. I.1931 r.⁴⁸ o utworzeniu okręgowych komisji konserwatorskich. W 1929 r. utworzono Urząd Generalnego Konserwatora Zabytków, objął go Jerzy Remer.

W okresie międzywojennym dokonano podziału województw pomiędzy ośmiu, wg stanu z 1930 r., konserwatorów. Przedstawił się on następująco: 1. Okręg Warszawa-miasto (obejmował m. st. Warszawę i województwo łódzkie), 2. Okręg Warszawa-województwo (woj. warszawskie i białostockie), 3. Okręg lubelski (woj. lubelskie, poleskie i wołyńskie), 4. Okręg wileński (woj. wileńskie i nowogródzkie), 5. Okręg poznański (woj. poznańskie i pomorskie), 6. Okręg krakowski (woj. krakowskie i kieleckie), 7. Okręg lwowski (woj. lwowskie, tarnopolskie i stanisławowskie), 8. Okręg śląski.

W województwie krakowskim konserwatorami byli kolejno: 1. Tadeusz Szydłowski (9. VI.1883-25. X.1942) konserwator od 1. V.1914-1. III.1929, w latach 1914-1918 Konserwator Krajowy dla całej Galicji, w 1915-1916 także dla tzw. Gubernatorstwa Lubelskiego, od 1. VII.1919 r. pod kompetencją Ministra Kultury i Sztuki jako konserwator krakowski, od 1. II.1920 r. Konserwator Okręgu Krakowskiego (woj. krakowskie i kieleckie), od jesieni 1921 r. tylko krakowskiego, od XI.1923 r., faktycznie od I.1924 r. znów z województwem kieleckim, ustąpił na skutek powołania go na profesora nadzwyczajnego na katedrę historii sztuki w Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie 27. VIII.1931 r. dr Mikołaj Kwaśniewski, Wojewoda Krakowski powołał T. Szydłowskiego na członka Okręgowej Komisji Konserwatorskiej w Krakowie, na obszar województw krakowskiego i kieleckiego; 2. dr Andrzej Oleś (1. XI.1886-31. X.1952) sekretarz konserwatora Szydłowskiego, w latach 1929-1930 powierzono mu zastępstwo sprawowania czynności konserwatora okręgu krakowskiego (woj. krakowskiego i kieleckiego), a od 1930 r. konserwator tylko woj. kieleckiego (podpisał jednak za wojewodę krakowskiego jeszcze 25. II.1931 r. decyzję o uznaniu za zabytek krakowskiego kościoła reformatów), po

45. M. P. Nr 135, poz. 391.

46. Dz. U. R. P. Nr 6, poz. 35.

47. Dz. U. R. P. Nr 29, poz. 265.

48. Dz. U. R. P. Nr 47, poz. 324.

utworzeniu 1. IV.1936 r. Oddziału Sztuki przy Urzędzie Wojewódzkim w Kielcach został kierownikiem tego oddziału i konserwatorem wojewódzkim, pełniąc tę funkcję do wybuchu wojny w 1939 r. i po wojnie aż do śmierci; 3. dr Władysław Terlecki (1891-1958) historyk sztuki, konserwator krakowski w latach 1930-1931; 4. inż. arch. Bogdan Treter (13. VI.1886-12. XI.1945) konserwator zabytków okręgu krakowskiego, kierownik Oddziału Sztuki i Kultury Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie od 1. VIII.1931 r. do 4. IX.1939 r. to znaczy do dnia opuszczenia Polski i wyjazdu do Rumunii (z przerwą od 1. VII.1937 r. do 1. XI.1938 r., kiedy to przeniesiony został służbowo do Zarządu Centralnego Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego)⁴⁹. „Po powrocie z Rumunii, starał się Treter, na miarę skromnych możliwości, w trudnych warunkach okupacyjnych, obserwować i chronić zabytki województwa krakowskiego. Po wyzwoleniu Krakowa spod okupacji niemieckiej zgłosił się Bogdan Treter u odnośnych władz celem objęcia swego dawnego stanowiska”⁵⁰. 5. prof. Jerzy Remer (16. IV.1888-16. II.1979) od 1. IV.1929 r. do 30. VI.1937 r. Generalny Konserwator Zabytków. Od 1. VII.1937 r. przeniesiony służbowo do Krakowa na niższe stanowisko konserwatora i kierownika Oddziału Sztuki w Urzędzie Wojewódzkim w Krakowie. Od 1. XI.1938 r. został ponownie przeniesiony do Warszawy na stanowisko konserwatora i kierownika Oddziału Sztuki Urzędu Wojewódzkiego w Warszawie i Biały-
mstoku, pozostając na nim do 1. IX.1939 r.⁵¹

Wszyscy wymienieni urzędnicy, gdyż byli prawnie rzecz ujmując urzędnikami państwowymi, a nie np. działaczami społecznymi, w zakresie podległości organizacyjnej i służbowej usytuowani zostali w układzie pionowym i poziomym. Mianowani byli bowiem bezpośrednio przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego na stanowisko konserwatora danej jednostki podziału administracyjnego, a zarazem na stanowisko kierownika Wydziału Kultury

i Sztuki w Urzędzie Wojewódzkim w Krakowie. Ich właściwość terytorialna obejmowała w pewnych okresach dwudziestolecia międzywojennego nie tylko województwo krakowskie, ale i kieleckie. Wydając decyzje administracyjne podpisywali je za wojewodę, albowiem to on był władny wydawać takie akty. Organem odwoławczym był natomiast Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Miał też wojewoda uprawnienia wynikające z faktu organizacyjnego usytuowania konserwatora jako urzędnika administracji ogólnej. Nie był bowiem konserwator organem administracji specjalnej, lecz tylko jednym z urzędników urzędu wojewódzkiego, zajmującym jednak znaczącą pozycję w jego strukturach. Praca w urzędzie konserwatorskim nie należała do najłatwiejszych, bowiem wymagała odpowiedniego przygotowania administracyjno-prawnego, o czym przekonał się podczas kilkumiesięcznej pracy w Urzędzie Wojewódzkim we Lwowie Kazimierz Michałowski, późniejszy światowej sławy archeolog śródziemnomorski⁵².

Wspominając o krakowskich akcentach w ochronie zabytków nie można zapomnieć, że w okresie międzywojennym przez krótki czas (1922 r.) Ministrem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego był Kazimierz Władysław Kumaniecki (1880-1941), profesor nauki prawa administracyjnego, nauki administracji i statystyki w Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie⁵³.

Pierwszym z Polaków, który napisał i obronił rozprawę doktorską z zakresu prawnych aspektów ochrony zabytków był Włodzimierz Demetrykiewicz (9. IX.1859-14. IV.1937), wymieniony już wcześniej konserwator zabytków w Galicji Zachodniej. Był doktorem praw i profesorem zwyczajnym prehistorii w Uniwersytecie Jagiellońskim. Studia odbył na „wydziale prawnym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, gdzie w roku 1884 uzyskał stopień doktorski na podstawie rozprawy »Konserwatorstwo zabytków archeologicznych ze stanowiska dziejów kultury i nauki«⁵⁴. Miał nie-

49. Kazimiera Treterowa błędnie podaje, że Bogdan Treter *objął ponownie urzędowanie jako konserwator Zabytków sztuki Krakowa i ziemi krakowskiej dnia 1. X.1938 r.* (faktycznie 1. XI.1938 r.): K. Treterowa, *Kraków Jego miasto. Życie i praca Bogdana Tretera*, Kraków s. 162. Bogdana Tretera zwolniono z obowiązków wizytatora 21. VII.1938 r., ale dopiero 12. X.1938 r. podpisał Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego decyzję o przeniesieniu go od 1. XI.1938 r. na stanowisko konserwatora i kierownika Oddziału Sztuki w Urzędzie Wojewódzkim w Krakowie.

50. K. Treterowa, op. cit., s. 102.

51. J. Mazurkiewicz, *Curriculum vitae Jerzego Ludwika Adama Remera (1888-1979)*, (w:) *Konserwator i zabytek — In memoriam Jerzego Remera*, Warszawa 1991, s. 162.

52. O tym, że działalność urzędników — konserwatorów nie należała do najłatwiejszych, ani też nie zawsze pozostawała w zgodzie z przepisami proceduralnymi świadczy orzecznictwo administracyjne i sądu administracyjnego: J. S. Langrod, *Zagadnienia wybrane z praktyki administracyjnej*, Kraków 1938, s. 99-109 (dotyczy swobodnego uznania i udziału strony w postępowaniu administracyj-

nym w zakresie ochrony zabytków na przykładzie uznania za zabytek kamienicy położonej w Krakowie w Rynku Głównym 37), s. 16-18 (dotyczy uprawnień władz budowlanych, a także konserwatorskich w stosunku do właścicieli domów w przypadku przebudowania zewnętrznego portalu sklepowego na wewnętrzny na przykładzie kamienicy przy ul. Grodzkiej 5 w Krakowie). Zob. także niepublikowaną ocenę prawną Magistratu krakowskiego naruszeń proceduralnych władzy konserwatorskiej (dokument nie sygnowany z datą 22. XII.1932 r., znajdujący się w Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Krakowie — teczka A-1).

53. Bronisław Szatyn w swoich wspomnieniach *Na aryjskich papierach*, Kraków 1987, pisze, że profesor Władysław Kazimierz Kumaniecki miał słabostkę. Od czasu, gdy został Ministrem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego *życzył sobie, aby się zwracać do niego formułą: »Proszę Pana Ministra«* (s. 106-108).

54. Praca doktorska Włodzimierza Demetrykiewicza została opublikowana pt. *Konserwatorstwo zabytków archeologicznych. Rzecz ze stanowiska dziejów kultury i nauki porównawczej prawa*, Kraków 1886. Zob. też *Księga Pamiątkowa ku uczczeniu siedemdziesiątej*

mały udział w utworzeniu organizacji Państwowego Grona Konserwatorów Zabytków Przedhistorycznych, które działało w latach 1920-1928 (jego początków można dopatrywać się nawet w 1919 r.)⁵⁵. Z kolei Fryderyk Zoll Młodszy napisał w 1928 r. projekt wstępny ustawy o ochronie zabytków sztuki i przyrody, ale wkrótce ograniczył pracę do ochrony zabytków przyrody⁵⁶.

5. Administracja konserwatorska po II wojnie światowej

Zarówno Związek Sowiecki jak i przejmujące rządy na ziemiach polskich komunistyczne władze nie kryły celów walki klasowej. Takie nastawienie musiało uderzyć także w polską kulturę i zabytki, w części nie zgodnej z polityką partii komunistycznej i organów władzy o tej orientacji. Pierwszymi z aktów władzy ludowej, które miały negatywne reperkusje dla polskich zabytków okazały się akty dotyczące reformy rolnej i parcelacji majątków ziemskich⁵⁷, a także związane z nacjonalizacją przemysłu⁵⁸.

W tych trudnych warunkach, bezpośrednio po opuszczeniu Krakowa przez Niemców, został utworzony Urząd Wojewódzki, w którym jednym z wydziałów był Wydział Kultury i Sztuki. Na jego czele stał od 5. III.1945 r. do 31. VIII.1945 r. Bogdan Treter, przedwojenny konserwator zabytków województwa krakowskiego. Z dniem 31. VII.1945 r. na wniosek Tretera został on odwołany ze stanowiska Naczelnika Wydziału Kultury i Sztuki i mianowany Konserwatorem (nominacja nie jest precyzyjna i można domyślać się, że chodzi o konserwatora zabytków, a nie np. przyrody) w tym urzędzie. Po śmierci Tretera na stanowisko konserwatora zabytków sztuki województwa krakowskiego i miasta Krakowa mianowany został dr Józef Edward Dutkiewicz (13. III.1903-7. IX.1968). Był on organizacyjnie tylko jednym z urzędników Wydziału Kultury i Sztuki, podpisującym jednak decyzje o uznaniu za zabytek z upoważnienia wojewody. Od chwili, gdy Treter zrezygnował ze

stanowiska naczelnika (dyrektora) Wydziału Kultury i Sztuki nastąpiła degradacja konserwatorów zabytków jako urzędników mianowanych. Pomimo takiego usytuowania, Józef Dutkiewicz zapisał się w historii jako konserwator niezwykle prężny.

Po prof. dr J. Dutkiewiczu konserwatorem wojewódzkim została od września 1951 r. dr Hanna Pieńkowska (22. IX.1917-18. VI.1976), dotychczasowy pracownik (od IX.1945 r.) w Oddziale Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków przy ówczesnym Wydziale Kultury i Sztuki (w latach 1951-1973 Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej). Urząd ten pełniła przez 24 lata, aż do 1975 r., gdy w ramach reformy administracji zniesione zostało województwo krakowskie. Także dr Hanna Pieńkowska oceniana jest jako wybitny konserwator⁵⁹. W czasie Jej kadencji Sejm uchwalił 15. II.1962 r. ustawę o ochronie dóbr kultury i muzeach, obowiązującą do dzisiaj⁶⁰.

Ministerstwo Kultury i Sztuki, na wniosek Miejskiej Rady Narodowej, powołało w Krakowie w 1952 r. Miejski Oddział Konserwatora Zabytków⁶¹. W latach 1952-1956 funkcję Miejskiego Konserwatora Zabytków pełnił dr Józef Lepiarczyk (1917-1985)⁶². Od grudnia 1956 r. do lipca 1957 r. funkcję Miejskiego Konserwatora Zabytków sprawował dr inż. arch. Stefan Świszczowski (1903-1989), a następnie od 1. VIII.1957 r. do 31. VII.1966 r. funkcję Głównego Konserwatora Zabytków Miasta Krakowa, podlegającego Wydziałowi Kultury i Sztuki Prezydium Rady Narodowej Miasta Krakowa, pełnił mgr Leszek Ludwikowski (1925-1990)⁶³.

1. VIII.1966 r. został powołany na stanowisko Miejskiego Konserwatora Zabytków mgr Jerzy Kossowski, historyk sztuki, absolwent Uniwersytetu Jagiellońskiego. Pełnił on funkcję konserwatora miejskiego do 1974 r., przez dwa lata (1974-1976) był dyrektorem powołanego wówczas Zarządu Rewaloryzacji Zespołów Zabytkowych Krakowa.

1. III.1976 r. — w następstwie reformy administracji państwa i utworzenia tzw. województwa miejskiego krakowskiego — Jerzy Kossowski został miano-

rocznicy urodzin Prof. Dr Włodzimierza Demetrykiewicza, pod redakcją J. Kostrzewskiego, Poznań 1930, s. X; *Polski Słownik Biograficzny*, tom V, s. 103; W. Antoniewicz, *Włodzimierz Demetrykiewicz a konserwatorstwo zabytków*, „Ochrona Zabytków Sztuki”, Warszawa 1930-1931, s. 55-62.

55. Szerzej na ten temat: B. Stolpiak, *Rozwój prehistorii polskiej w okresie 20-lecia międzywojennego. Część I: 1918-1928*, Poznań 1984; K. Jażdżewski, *Ochrona zabytków archeologicznych. Zarys historyczny*, Warszawa 1966.

56. Ten zapomniany fragment działalności prof. Fryderyka Zolla Młodszego przypomniał w rozprawie doktorskiej napisanej i obronionej na Wydziale Prawa i Administracji UJ Piotr Dobosz, *Administracyjnoprawne instrumenty kształtowania ochrony zabytków*, Kraków 1993, s. 216-217.

57. Dekret PKWN z 6. IX.1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej (Dz. U. Nr 3 z 1945 r., poz. 13), Dekret z 28. XI.1945 r. o przejęciu

niektórych nieruchomości ziemskich na cel reformy rolnej i osadnictwa (Dz. U. Nr 52, poz. 32).

58. Ustawa z 3. I.1946 r. o przejęciu na własność Państwa podstawowych gałęzi gospodarki narodowej (Dz. U. Nr 3, poz. 17, zm. Nr 72, poz. 394).

59. M. Kornecki, *Hanna Pieńkowska (1917-1976)*, „Folia Historiae Artium”, T. XIII, 1977, s. 147-153.

60. Dz. U. Nr 10, poz. 48, zm. z 1983 r. Nr 38, poz. 173, z 1989 r. Nr 35, poz. 192, z 1990 r. Nr 56, poz. 322.

61. *Prace konserwatorskie i archeologiczne*, „Biuletyn Krakowski”, t. I, 1959, s. 5.

62. M. Rożek, *Józef Lepiarczyk, badacz dziejów architektury i urbanistyki*, „Teki Komisji Urbanistyki i Architektury”, t. XXII, s. 279-281.

63. W. Passowicz, *Leszek Ludwikowski*, „Krzysztofor” nr 16, s. 7-8. 64. Dz. U. Nr 16, poz. 95, z późn. zm.

wany dyrektorem Wydziału Ochrony Zabytków Urzędu Miasta Krakowa, z tytułem Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Należy bowiem zaznaczyć, że w Krakowie uległ wówczas likwidacji Urząd Wojewódzki. Jerzy Kossowski był Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków do 30. IV.1981 r. 1. V.1981 r. powierzono pełnienie obowiązków dyrektora Wydziału Ochrony Zabytków Urzędu Miasta Krakowa — Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków mgr Aleksandrowi Kuderowi (7. XI.1941—25. IV.1992), historykowi sztuki, długoletniemu pracownikowi urzędu miejskiego konserwatora, a od 10 maja 1976 r. zastępcy dyrektora Wydziału Ochrony Zabytków UMK. W bardzo trudnym okresie stanu wojennego, 20. I.1982 r. Aleksandra Kudara mianowano dyrektorem jedyne w Polsce Wydziału Ochrony Zabytków i pozostał nim (a zarazem Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w Krakowie) do 15 listopada 1984 r.

Od 15. XI.1984 r. jako p. o., a następnie jako mianowany od 1988 r., Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w randze Dyrektora Wydziału Ochrony zabytków Urzędu Miasta Krakowa był mgr inż. arch. Janusz Smólski.

Pakiet Ustaw z 8. III.1990 r. o samorządzie terytorialnym⁶⁴, z 22. III.1990 r. o terenowych organach rządowej administracji ogólnej⁶⁵, z 10. V.1990 r. — Przepisy wprowadzające ustawę o samorządzie terytorialnym i ustawę o pracownikach samorządowych⁶⁶ oraz z 17. V.1990 r. o podziale zadań i kompetencji określonych w ustawach szczególnych pomiędzy organy gminy a organy administracji rządowej oraz o zmianie niektórych ustaw⁶⁷, w sposób odmienny od dotychczasowego usytuowały wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Cały zakres działania rządowej administracji ogólnej na szczeblu wojewódzkim został złożony w ręce wojewody, który jako jedyny uzyskał kwalifikacje organu administracyjnego. Wszyscy pracownicy urzędu wojewódzkiego stanowią tylko aparat pomocniczy.

W Urzędzie Wojewódzkim w Krakowie utworzono Wydział Ochrony Zabytków. Dyrektorem tego Wydziału, a zarazem Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków został od 1. VII.1990 r. Janusz Smólski, który funkcję tę pełnił do 31. XII.1990 r., a od 1. I.1991 r. do 15. XII.1992 r. będąc Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, kierował jednocześnie Oddziałem Wojewódzkim Państwowej Służby Ochrony Zabytków w Krakowie. Od 1. I.1991 r. stał się bowiem Wojewódzki Konserwator Zabytków terenowym organem rządowej administracji specjalnej stopnia wojewódzkiego, nie zespolonym z urzędem Wojewody. Aktualnie — od 1. I.1993 r., na podstawie nominacji Ministra

Kultury i Sztuki, Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w Krakowie jest mgr inż. arch. Andrzej Gaczoł.

Także w 1990 r. utworzono Wydział Ochrony Zabytków Urzędu Miasta Krakowa, na którego czele stoi Dyrektor z tytułem Konserwatora Miasta Krakowa, którym od 1. IX.1990 r. jest mgr Zbigniew Beiersdorf.

Poczet konserwatorów krakowskich

TADEUSZ SZYDŁOWSKI urodził się w Jarosławiu 9 czerwca 1883 r. Był synem Romana Lubicz-Szydłowskiego i Marii z Mayów. Ukończył III Gimnazjum w Krakowie oraz Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Jagiellońskiego. W latach 1901-1905 słuchał wykładów z zakresu historii sztuki i filologii polskiej, studiując pod kierunkiem prof. Mariana Sokołowskiego, z którego osobą wiążą się początki historii sztuki w Polsce jako samodzielnej dyscypliny uniwersyteckiej. Doktorat uzyskał w 1907 r. na podstawie rozprawy „O dekoracji kościelnych portali w sztuce średniowiecznej”. Dysertację doktorską u prof. Sokołowskiego poprzedziły: udział w praktycznym kursie malarstwa w pracowni Józefa Mehoffera na krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych oraz półroczny pobyt w Paryżu. Okres od listopada 1907 r. do grudnia 1908 r. poświęcił na studia zagraniczne (seminarium u prof. Heinricha Wölfflina na Uniwersytecie Berlińskim) oraz podróże, najdłużej zatrzymując się w Rzymie, Florencji i Paryżu. W Muzeum Narodowym w Krakowie Szydłowski podjął pracę w grudniu 1908 r., awansując po trzech latach na stanowisko kustosza. W 1912 r. opublikował rozprawę *W obronie śródmieścia Krakowa, jego starodawnego i artystycznego charakteru*⁶⁸. 1 maja 1914 r. w wieku trzydziestu jeden lat został Konserwatorem Krajowym dla Galicji, a po przejściu Urzędu Krajowego pod kompetencje polskiego Ministerstwa Sztuki i Kultury, na stanowisku konserwatora wojewódzkiego i okręgowego w Krakowie pozostawał do lutego 1929 r.

Działając w wojennych warunkach, podejmował wyprawy do najodleglejszych miejscowości podlegającego mu obszaru Galicji, a w latach 1915-1916 po podziale Królestwa na dwie strefy okupacyjne: niemiecką i austriacką, także obszaru tzw. Generalnego Gubernatorstwa Lubelskiego, czyli austriackiej wówczas części byłego Królestwa Kongresowego. Wystarczy tylko wspomnieć, że do jakże mu bliskiej Wiślicy dotarł z Krakowa w jesieni 1915 r. po całodziennej podróży furmanką, narażając dla ratowania zabytków własne życie. „Łącząc w tych latach urzędowe czynności oficjalnego opiekuna zabytków — pisze prof. Jerzy Gadomski — z pracą naukową i służąc swą

65. Dz. U. Nr 21, poz. 121, z późn. zm.

66. Dz. U. Nr 32, poz. 191, z późn. zm.

67. Dz. U. Nr 34, poz. 198, z późn. zm.

68. Tadeusz Szydłowski, *W obronie śródmieścia Krakowa, jego starodawnego i artystycznego charakteru*. Kraków 1912.

69. J. Gadomski, *Tadeusz Szydłowski (w:) Stulecie Katedry Historii*

teoretyczną wiedzę konserwatorskiej praktyce, pozostaje Szydłowski dziś jeszcze wzorem nowoczesnego konserwatora”⁶⁹.

W trakcie wypraw fotografował i opisywał zabytki oraz rejestrował okoliczności, w jakich dokonano ich zniszczeń. Chcąc uzmysłowić ogrom klęsk wojennych w dziedzinie sztuki oraz „ze względu na konieczność zorganizowania wyteżonej akcji ochronnej” opublikował rejestry z czteroletnich objazdów w książce *Ruiny Polski*. We wstępie postulował utworzenie zorganizowanej służby konserwatorskiej, apelował o podjęcie natychmiastowej akcji zabezpieczania uszkodzonych przez działania wojenne budowli, odwoływał się do sumień Polaków w obliczu odzyskanej niepodległości.

W jesieni 1921 r. zakres działalności Szydłowskiego został ograniczony do obszaru województwa krakowskiego, w tym bowiem czasie wszedł urząd konserwatorski w skład Urzędu Wojewódzkiego, a wojewódzki konserwator zabytków został kierownikiem Oddziału Sztuki. Od stycznia 1924 r., skutkiem akcji oszczędnościowej, liczbę konserwatorów wojewódzkich znacznie zredukowano i Tadeuszowi Szydłowskiemu, okręgowemu konserwatorowi krakowskiemu, powierzono także opiekę nad zabytkami województwa kieleckiego, oddając mu w ten sposób dwa najbogatsze w zabytki województwa w całej Polsce, „podczas gdy już sam Kraków ma tyle bezcennych pomników sztuki — pisał Tadeusz Szydłowski w 1925 r. — że piecza nad nimi przechodzi siły jednego konserwatora. Należy nadto zaznaczyć, że konserwator krakowski powoływany także bywał od czasu do czasu do załatwiania spraw opieki nad zabytkami w województwie śląskim”⁷⁰. Na podłożu konserwatorskich zajęć i obowiązków, w pierwszym dziesięcioleciu niepodległości państwa wyrosła książka *Pomniki architektury epoki piastowskiej*, wydana w 1928 r.

W czasie kadencji Szydłowskiego przeprowadzono bardzo dużo prac konserwatorskich. Jakże współcześnie brzmią słowa ze sprawozdania Szydłowskiego z działalności Urzędu Konserwatorskiego w latach 1919-1924: „Konserwator współdziałał przy ustalaniu programów robót, kontrolował ich wykonanie, oraz czynił starania o pomoc z kredytów rządowych”⁷¹. Wymieniając najważniejsze prace konserwatorskie, należy przypomnieć m.in. prace na Wawelu, „wydobycie” Zamku Królewskiego ze stanu zniszczenia i zaniedbania, konserwację budynków uniwersyteckich, wieży ratuszowej i kościoła mariackiego, odbudowę części gmachu Magistratu (dawnego pałacu Wielopolskich) po pożarze w 1926 r. Nie pomijał także zaby-

tków ruchomych: obrazów, malowideł ściennych, pomników i rzeźb.

Umiłowaną dziedziną badań Szydłowskiego była działalność Wita Stwosza. W różnych okresach swej twórczości naukowej poświęcił Stwoszowi cztery rozprawy, w tym dwie podsumowujące prace przy odnowieniu ołtarza, prowadzone pod jego nadzorem.

Na podstawie pracy *O Wita Stwosza ołtarzu Mariackim i jego pierwotnym wyglądzie* Tadeusz Szydłowski habilitował się na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w 1920 r. i od tegoż roku występował na Uniwersytecie jako docent prywatny do 1928 r.

W styczniu 1929 r. został mianowany profesorem nadzwyczajnym na Wydziale Sztuk Pięknych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, a w połowie 1929 r. na Uniwersytecie Jagiellońskim i 1 sierpnia 1929 r. objął katedrę historii sztuki powszechnej.

Konsekwencją objęcia stanowiska profesora na Uniwersytecie Wileńskim była rezygnacja ze stanowiska konserwatora okręgu krakowskiego.

Pomimo odejścia ze służby konserwatorskiej Tadeusz Szydłowski nadal uczestniczył w ważnych realizacjach konserwatorskich na terenie Krakowa i okręgu krakowskiego. Swą działalność naukową zakończył Szydłowski na rok przed wybuchem II wojny światowej wydaniem pierwszego zeszytu I tomu katalogu *Zabytki sztuki w Polsce*, zawierającego inwentarz zabytków powiatu nowotarskiego. Ciężki atak serca, któremu uległ w 1938 r., a następnie trzymiesięczny pobyt w hitlerowskim obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen, przyspieszył nagłą śmierć prof. Tadeusza Szydłowskiego 25 października 1942 r. Spoczął w grobowcu rodziny Mayów, z którą był spokrewniony poprzez matkę, na Cmentarzu Rakowickim w Krakowie.

ANDRZEJ ZYGMUNT OLEŚ urodził się 1. X.1886 r. w Iwoniczu. Ukończył Gimnazjum św. Anny w Krakowie w 1907 r., a następnie studiował u Leona Wyczółkowskiego i Stanisława Dębickiego w Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie. Zgodnie z wolą ojca, dyrektora zakładów leczniczych w Drużbakach i Iwoniczu, a następnie profesora Akademii Handlowej w Krakowie, studiował na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego i w 1913 r. uzyskał stopień doktora praw. W latach 1915-1917 kontynuował studia malarskie na ASP w pracowni Wojciecha Weissa, a następnie podejmował podróże artystyczne na Węgry, do Włoch i Wiednia.

W 1919 r. Andrzej Oleś został sekretarzem w Urzędzie Konserwatorskim (później Wydziale Kultury

Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego (1882-1982), „Zeszyty Naukowe UJ”, z. 19, Kraków 1990, s. 62.

70. T. Szydłowski, *Opieka nad zabytkami miasta Krakowa. Z dzia-*

łałości Urzędu Konserwatorskiego, „Rocznik Krakowski”, tom XX, 1926, s. 189.

71. Tamże, s. 193.

9. Bogdan Treter (drugi z prawej) wśród uczestników komisji konserwatorskiej podczas konserwacji Ołtarza Wita Stwosza w Kościele Mariackim w 1933 r. (fot. ze zbiorów M. Makarewicz)

9. Bogdan Treter (second on the right) among participants of a conservation commission during the conservation of the Wit Stwosz altar in the church of the Virgin Mary in 1933 (photo. from the coll. of M. Makarewicz)

i Sztuki oraz Oddziale Sztuki) przy Urzędzie Wojewódzkim w Krakowie. Przygotowywał rysunki, fotografie i dokładne opisy zabytków, które dotwały do chwili obecnej i stanowią cenny materiał historyczny i ikonograficzny. Blisko współpracował z Tadeuszem Szydłowskim tak w codziennej działalności konserwatorskiej, jak i przy wydawaniu jego prac: *Dzwony starodawne* (1922) czy *Pomniki architektury epoki piastowskiej* (1928). Po ustąpieniu profesora Tadeusza Szydłowskiego w 1929 r., dr Andrzej Oleś pełnił obowiązki konserwatora okręgowego, z tym że od 1930 r. był konserwatorem województwa kieleckiego urzędującym w krakowskim okręgu konserwatorskim. Po utworzeniu 1. IV.1936 r. Oddziału Sztuki przy Urzędzie Wojewódzkim w Kielcach został mianowany kierownikiem tego oddziału i konserwatorem wojewódzkim. Funkcję tę pełnił do wybuchu wojny; w styczniu 1945 r. ponownie objął stanowisko konserwatora zabytków w Urzędzie Wojewódzkim w Kielcach i pozostał na nim aż do śmierci. Zmarł w Kielcach 31. X.1952 r., pochowany został na Cmentarzu Rakowickim w Krakowie (kwatery 12).

W 1930 r. dr Andrzej Oleś został konserwatorem województwa kieleckiego, natomiast na stanowisko konserwatora województwa krakowskiego i na stanowisko kierownika Oddziału Sztuki w Urzędzie Wojewódzkim w Krakowie został powołany — w charakterze urzędnika kontraktowego — dr WŁADYSŁAW TERLECKI. Urodził się w 1891 r., był historykiem sztuki, konserwatorem zabytków, kustoszem muzealnym, autorem prac o rzeźbie średniowiecznej i miniaturach w kodeksach średniowiecznych. Jego kadencja trwała krótko. Władysław Terlecki zmarł w 1958 r. we Lwowie. Pochowany został na cmentarzu Łyczakowskim⁷².

BOGDAN TRETER urodził się 13. VII.1886 r. w Krakowie. „Po ukończeniu szkoły realnej Treter wstąpił do Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie w 1906 r. — pisała po latach wdowa po Bogdanie, Kazimiera z Drozdowskich Treterowa, pianistka i pisarka (23. II.1894-14. I.1985) w *Szkicu biograficznym o Bogdanie Treterze — z wyraźnym postanowieniem poświęcenia się sztukom plastycznym. Do nauk technicznych nie czuł powołania, zresztą ewentualny wyjazd na Politechnikę Lwowską, gdzie wówczas jedynie mógłby studiować architekturę, był ze względu na zdrowie (astma) niemożliwy. Malarstwo i architektura wiązały się zawsze nierozłącznie w jego twórczości. Późniejszy zawód konserwatorski, któremu oddawał się z takim poświęceniem, na przekór wszelkiej karierze życiowej, był mu widocznie »znaczony».*”

Treter kolejno przechodził od malarstwa (olejne, akwarele, grafiki) do innych środków wypowiedzi plastycznej (sztuka dekoracyjna, kilimiarstwo, meblarstwo, metaloplastyka), a w końcu do architektury. Zakomponował dużo wnętrz, projektował ołtarze, m.in. ołtarz w kaplicy przy starym kościele parafialnym w Krakowie-Bieżanowie.

W 1917 r. Bogdan Treter podjął pracę jako technik budowlany w Biurze Odbudowy Kraju u prof. Józefa Gałęzowskiego, w 1918 r. — już w odrodzonej Polsce — na Wawelu, pod kierunkiem prof. Adolfa Szyszko-Bohusza. W 1919 r. rozpoczął studia architektoniczne na świeżo otwartym wydziale architektury przy Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie. Po ostatecznym ukończeniu studiów (na Politechnice Lwowskiej) i uzyskaniu tytułu inżyniera architekta prowadził ćwiczenia i wykłady historii architektury polskiej i powszechnej na wydziale architektury ASP w Krakowie. W 1930 r. został powołany do Warszawy na katedrę projektowania brył i płaszczyzn w Szkole Sztuk Pięknych. Przez rok dzielił czas pomiędzy Kraków i Warszawę; pół tygodnia zawsze spędzając w rodzinnym mieście.

Obejmując urząd konserwatorski (1 VIII

72. S. Nicieja, *Cmentarz Łyczakowski we Lwowie*, Wrocław 1989, s. 371

10. Kazimierz Władysław Kumaniecki — Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w 1922 r. (fot. ze zbiorów P. Dobosza)

10. Kazimierz Władysław Kumaniecki, Minister of Religious Convictions and Public Enlightenment in 1922 (photo. from the coll. of P. Dobosz)

1931 r.) po okresie dwuletniego *silnego podniecenia umysłów* miał Treter świadomość, że jest to placówka jedyna może w Polsce o tak wielkiej odpowiedzialności i to „tak ze względu na ilość oraz ciężar gatunkowy wchodzących w ten okręg zabytków, jak i z powodu tradycji Krakowa i stąd wysokich wymagań społeczeństwa. Tylko w Krakowie panowie laskami o srebrnych gałkach — pisała o działalności męża Kazimiera Treterowa — *stacjali pojedynek na ulicach miasta* z powodu animozji na tle artystycznych upodobań”⁷³.

Był jednym z inicjatorów otwarcia Orawskiego Muzeum Regionalnego w formie skansenu w Dworze Moniaków w Zubrzycy Górnej, który to skansen doprowadziła do rozkwitu dr Hanna Pieńkowska. Przede wszystkim szczególną troską otaczał Bogdan Treter Kraków. Nie bez powodu Kazimiera Treterowa zatytułowała wspomnienia o mężu *Kraków Jego Miasto*. Klimat artystyczny środowiska krakowskiego wpłynął

na formy jego twórczości i Kraków był jednym z głównych centrów jego zainteresowań. W artykule *Zabytki i życie* pisał: „*Stosunek nasz do zabytków Krakowa powinien polegać nie tylko na trosce o ich istnienie, bronienu ich przed zniszczeniem, konserwowaniu lub restaurowaniu, ale także i na staraniach aby je jak najdłużej uczynić pożytecznymi i z życiem związanymi. Niewątpliwie, gdyby np. ustalił się przed laty zwyczaj odprawiania nabożeństw w kaplicy na piętrze Bramy Floriańskiej, to nikt nie ośmieliłby się podsunąć niewczesnej myśli przeprowadzenia linii tramwajowej przez Bramę*”⁷⁴.

Za czasów urzędowania Tretera było kilka spraw, które przeżył bardzo silnie. Należała do nich projektowana przebudowa wikarówki pomiędzy kościołem Mariackim a Małym Rynkiem. „*Pod koniec 1934 r. nasilenie awantury, bo trudno było to inaczej nazwać — pisała Kazimiera Treterowa — choć chodziło o kościół Mariacki, doszło do takich rozmiarów, że skończyło się tzw. «pyskobiciem», a dwóch «przechodniów» Zakrzewskiego i Chwaliboga, doprowadziło przed kratki sądowe za nawoływanie do zburzenia płotu*”⁷⁵. Za porażkę uznał także Treter budowę wysokiego gmachu na narożniku Placu Szczepańskiego i ul. Reformackiej, w sąsiedztwie zabudowań klasztornych.

Dzięki wpisaniu do rejestru zabytków czterech najwspanialszych dzielnic zabytkowych Krakowa (Starego Miasta, Stradomia, Kazimierza, Wawelu z otoczeniem), Treter radykalnie zwiększył możliwość ingerencji konserwatora, a zarazem zapoczątkował szczegółową kwalifikację zabudowań we wnętrzach bloków zabudowy i sanację tych śródmiejskich bloków. Konserwator był członkiem Rady Artystycznej Miasta Krakowa i miał możliwość czuwania nad realizacją planów zagospodarowania. Pragnął zapewnić Krakowowi na przyszłość możliwość rozbudowy w takich ramach, które nie tylko nie szkodziłyby, ale przeciwnie — podnosiłyby ten jego jedyny w swoim wyrazie charakter *Polskiego Miasta Sztuki*. Walczył także niezadowolony na drodze urzędowej, artykułami w prasie codziennej, wreszcie prywatną interwencją, aby usunąć reklamę „świetlną” z zabytkowych dzielnic miasta. W końcu udało się Treterowi doprowadzić do wydania specjalnego zarządzenia wojewody i na tej podstawie mógł już zdecydowanie ingerować w ochronę najcenniejszych fasad. Tymczasem jednakże na przełomie 1936/1937 r. wybuchła sprawa poliptyku św. Jana Jałmużnika, będącego w posiadaniu krakowskiego klasztoru oo. augustianów. Augustianie wystawili poliptyk na sprzedaż, aby pokryć długi należne Gminie Miasta Krakowa.

8 lutego 1937 r. „*Ilustrowany Kurier Codzienny*”

73. K. Treterowa, *Kraków Jego miasto. Życie i praca Bogdana Tretera*, Kraków 1950, s. 53.zob.

74. „Czas”, 18 luty 1932.

75. K. Treterowa, op. cit., s. 78.

opublikował informację, że w gabinecie prezydenta Krakowa podpisano akt, mocą którego oo. augustianie oddali poliptyk św. Jana Jałmużnika w 99-letni depozyt Muzeum Narodowemu w Krakowie. Incydent bezpośrednio został rozwiązany, niemniej pośrednio sprawa przybrała szerszy zasięg i nastąpił szereg przesunięć personalnych. Bogdana Tretera nagle „awansowano”, mianując go od 1 lipca 1938 r. radcą — wizytatorem szkół artystycznych w Zarządzie Centralnym Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie. Do Krakowa zaś przeniesiono na stanowisko konserwatora i kierownika Oddziału Sztuki Urzędu Wojewódzkiego... Jerzego Remera, który od 1 kwietnia 1929 r. do 30 czerwca 1937 r. był pierwszym Generalnym Konserwatorem Zabytków R P.

„Rok spędzony w Warszawie był okresem największej depresji życiowej Bogdana Tretera — pisała pani Kazimiera — *Mimo wielkiego uznania, mimo życzliwości, z którą się wszędzie spotykał, zarówno na terenie Ministerstwa, jak w sferach artystycznych, nie mógł przystosować się do życia w Warszawie, do komercjalizacji sztuki, jaką zawsze sprowadza wielkie miasto*”⁷⁶.

21 lipca 1938 r. Bogdan Treter został zwolniony z obowiązków wizytatora, a dopiero 12 października tegoż roku Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego podpisał decyzję o jego przeniesieniu od 1 listopada 1938 r. na stanowisko konserwatora i kierownika Oddziału Sztuki w Urzędzie Wojewódzkim w Krakowie. Atmosfera zbliżającej się wojny spowodowała, że w ciągu ostatnich dziesięciu miesięcy niepodległości „przedwrześniowej” nie myślano o nowych projektach konserwatorskich, a tym bardziej o ich realizacji.

3 września 1939 r. wyjechał Treter z Krakowa Wisłą na galarach z transportem arrasów wawelskich. Przeżycia podczas eskapady zakończonej 27 września 1939 r. przed budynkiem Ambasady Polskiej w Bukareszcie opisał w *Dzienniku z Bukaresztu*, jak i w relacji dla prof. W. Rose. Z Bukaresztu powrócił do Krakowa w ostatnich dniach lipca 1940 r. W ostatnim liście z Bukaresztu pisał: „*Obym szczęśliwie dojechał i znalazł pracę i spokój w tej pracy, to resztę zniosę i wytrwam, bo nie tracę wiary...*” Nie podjął współpracy z urzędem konserwatorskim obsadzonym przez niemieckich „speców od zabytków”. Występował tylko w roli konserwatora — jak najmniej oficjalnie — przy okazji prac renowacyjnych prowadzonych przez kolegów konserwatorów i architektów, czy to w rektoratu u oo. Dominikanów, w kościele św. Katarzyny, czy przy fasadzie kamienicy przy Rynku Głównym

9. Bardzo wiele projektował, próbując oblekać w kształt architektoniczny własne postulaty.

W ostatnich dniach stycznia 1945 r. Bogdan Treter zgłosił do odnośnych władz gotowość objęcia dawnego stanowiska. 5. II.1945 r. Minister Kultury i Sztuki Wincenty Rzymowski mianował Tretera naczelnikiem Wydziału Kultury i Sztuki na Województwo Krakowskie. Po kilku tygodniach, gdy Wydział Kultury i Sztuki zszedł do roli organu administracyjnego, Treter postanowił zrzec się kierowania Wydziałem, aby móc oddać się tylko sprawom konserwatorskim i organizacji Oddziału Muzeów i Zabytków Sztuki. Z dniem 31 lipca został zwolniony ze stanowiska naczelnika Wydziału Kultury i Sztuki w Urzędzie Wojewódzkim w Krakowie i jednocześnie mianowany Konserwatorem w tym Urzędzie.

Bardzo intensywnie rozpoczął przygotowania programów konserwatorskich, m.in. nad szybką poprawą estetycznego wyglądu ogrodów i zieleńców krakowskich, nad zabezpieczeniem opuszczonych dworów i pałaców w majątkach skonfiskowanych przez reformę rolną, nad ochroną przyrody i krajobrazu. Przygotowywał się również do objęcia katedry konserwacji zabytków na Wydziale Architektury, który powołano przy Akademii Górniczej w Krakowie (w listopadzie 1945 r.).

Wszystkim tym planom i zamierzeniom stała na przeszkodzie niespodziewana choroba i w konsekwencji nagła śmierć. Bogdan Treter zmarł w Krakowie 12 listopada 1945 r. Pochowany został na Cmentarzu Rakowickim w grobie rodzinnym.

Od 1 lipca 1937 r. do 30 października 1938 r. kierownikiem Oddziału Sztuki Urzędu Wojewódzkiego i konserwatorem w Krakowie był JERZY REMER. Jako Generalny Konserwator Zabytków od 1. IV.1929 r. kilkakrotnie naraził się władzom centralnym, m.in. sprzeciwiając się sprzedaży i wywozowi z kraju dziesięciu siedemnastowiecznych gobelinów ze skarbcza Bazyliki Wileńskiej czy też zakupowi przez Muzeum Narodowe w Warszawie poliptyku z kościoła św. Katarzyny w Krakowie. Musiał więc pogodzić się ze służbowym przeniesieniem na niższe w hierarchii konserwatorskiej stanowisko do Krakowa.

Urodził się 16 kwietnia 1888 r. w Zatorze, stolicy dawnego Księstwa Zatorskiego. Był synem Edwarda, kasjera dóbr Potockich i Marii z Grychowskich. W latach 1899-1907 uczęszczał do Gimnazjum Realnego w Wadowicach. W latach akademickich 1907/1908 — 1913/1914 ukończył studia z zakresu historii sztuki (jako kierunku głównego), archeologii klasycznej, archeologii przedhistorycznej, filozofii i literatury na Uniwersytecie Jagiellońskim. Nie miały wpływu na kształtowanie się osobowości Jerzego Remera „wy-

76. Tamże, s. 82.

wart sam Kraków — wielka księga historii, kultury i sztuki".

W latach 1912-1914 odbywał dłuższe podróże naukowe do Drezna, Berlina, Monachium i Paryża.

W 1914 r. wstąpił do I pułku piechoty Legionów Polskich. Internowany w obozie w Witkowicach, z którego został zwolniony z uwagi na zły stan zdrowia. Od 18 lutego 1916 r. do marca 1919 r. Remer pracował jako praktykant Krajowego Urzędu Konserwatorskiego pod kierunkiem dra Tadeusza Szydłowskiego. Po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. powierzono mu referat do spraw rewindykacyjnych na były zabór austriacki w Wydziale Sztuki przy Komisji Rządzącej w Krakowie⁷⁷.

1 kwietnia 1919 r. dekretem Ministra Sztuki i Kultury został powołany na stanowisko Konserwatora Zabytków Sztuki i Kultury na okręg częstochowski, 10 lutego 1920 r. na stanowisko konserwatora zabytków na okręg kielecki i równocześnie od 1 kwietnia 1921 r. na kierownika Oddziału Wojewódzkiego Sztuki i Kultury w Kielcach. 1 listopada 1922 r. Jerzy Remer został konserwatorem kierownikiem Oddziału Sztuki przy Delegaturze Rządu w Wilnie. Od 1 lutego 1923 r. był konserwatorem Ziemi Wileńskiej i Województwa Nowogrodzkiego przy Delegaturze Rządu w Wilnie. 1 października 1924 r. objął stanowisko zastępcy profesora na Wydziale Sztuk Pięknych na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie. Wykładał historię sztuki i podstawy konserwatorstwa.

Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oddelegowało Remera od 1 grudnia 1928 r. do 31 marca 1929 r. z Wilna do Warszawy na stanowisko radcy ministerialnego pełniącego obowiązki organu nadzorującego wojewódzkich konserwatorów. 1 kwietnia 1929 r. Jerzy Remer został pierwszym Generalnym Konserwatorem Zabytków R. P. i pełnił tę funkcję do 30 czerwca 1937 r. Od 1 lipca tegoż roku został konserwatorem krakowskim. W krótkim czasie podjął prace nad monografią Krakowa, która miała być wydana, podobnie jak „Wilno”, w serii „Cuda Polski” oraz wysunął projekt opracowania dla Krakowa generalnego i szczegółowego planu konserwatorskiego, którego podstawowe zasady sam sformułował. Na obszarze Wielkiego Krakowa wyznaczył „strefy chronione”, do których obok Starego Miasta w obrębie Plant zaliczył rejony Wawelu i Skalki, centrum Kazimierza, nadbrzeża Wisły. Sprzeciwił się wznoszeniu w sąsiedztwie chronionych stref wysokich budowli, postulując objęcie ochroną konserwatorską krajobrazu i sylwety tychże stref. „Respektując ogólną sylwetkę miasta należałoby (...) unikać wzno-

szczenia budynków monumentalnych o wysokości wybitnie przytłaczającej otoczenie, lub z akcentami o sile znaczenia przewyższającej istniejące bloki i wnoszących w główną charakterystykę przestrzennego rysunku miasta akcenty dla niego obce” — pisał w „Kronice Konserwatorskiej”⁷⁸.

Od 1 listopada 1938 r. został przeniesiony do Warszawy na stanowisko konserwatora i kierownika Oddziału Sztuki Urzędu Wojewódzkiego w Warszawie i w Białymstoku, pozostając na nim do 1 września 1939 r. Lata okupacji spędził w Warszawie, Miedzeszynie oraz Rabce. Pracował m.in. nad monografią Krakowa. Maszynopis pracy uległ zniszczeniu podczas Powstania Warszawskiego.

Bogate doświadczenia Jerzego Remera zdobyte w okresie międzywojennym zaowocowały i zwielokrotniły się w pełni w powojennej działalności czy to w Bydgoszczy na stanowisku konserwatora w Wydziale Kultury i Sztuki Wojewódzkiego Urzędu Pomorskiego, czy też przede wszystkim w Toruniu na stanowiskach: profesora, kierownika utworzonej z jego inicjatywy w roku akademickim 1945/1946 Katedry Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa, następnie Studium Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa na Wydziale Sztuk Pięknych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz dyrektora (w latach 1947-1971) Państwowego Muzeum w Toruniu, przekształconego w 1959 r. w Muzeum Okręgowe, które zajęło czołowe miejsce na mapie muzealnictwa polskiego.

Jerzy Remer zmarł po długim i bardzo pracowitym życiu 16 lutego 1979 r. w Toruniu i został pochowany na toruńskim cmentarzu św. Jerzego przy ul. Gałczyńskiego.

Po niespodziewanej śmierci Bogdana Tretera, konserwatorem zabytków sztuki województwa krakowskiego i miasta Krakowa został mianowany w 1946 r. dr JÓZEF DUTKIEWICZ, artysta malarz, historyk sztuki i konserwator malarstwa.

Urodził się 13 marca 1903 r. w Krakowie. Do szkoły podstawowej i Gimnazjum im. Kazimierza Brodzkiego uczęszczał w Tarnowie, gdzie jego ojciec, Józef, był sędzią przez długie lata. W latach 1921-1927 odbył studia malarskie na Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie, pod kierunkiem Józefa Mehoffera i Felicjana Szczyńskiego Kowarskiego. Równoległe studia historii sztuki pod kierunkiem prof. prof. Jerzego Mycielskiego i Juliana Pagaczewskiego na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego, uzyskując w 1930 r. stopień naukowy doktora. Bezpośrednio po ukończeniu studiów na krakowskiej Akademii (1927 r.), wyjechał na pół roku do Paryża i doskonalił

77. J. Mazurkiewicz, *Curriculum vitae Jerzego Ludwika Adama Remera (w:) Konserwator i zabytek — In memoriam Jerzego Remera*, Warszawa 1991.

78. „Rocznik Krakowski” t. XXX, 1938; A. Bochnak „Folia Historiae Artium” t. VI/VII, 1971 r.

11. Józef Edward Dutkiewicz — Wojewódzki Konserwator Zabytków w Krakowie (fot. ze zbiorów rodziny)

11. Józef Edward Dutkiewicz, Voivodeship Conservator of Historical Monuments in Kraków (photo. from the family coll.)

warsztat malarski u Józefa Pankiewicza, zapoznając się równocześnie z zagadnieniami konserwatorstwa w Ecolé du Louvre.

Bardzo żywiołowo wypowiadał się w malarstwie, należąc do grupy „Pryzmat”, z którą uczestniczył w wielu wystawach, ale w momencie wyboru kierunku pracy zawodowej zdecydował się na konserwatorstwo i 1 listopada 1931 r. został zastępcą konserwatora zabytków sztuki stołecznego miasta Warszawy i województwa łódzkiego. Już w połowie 1932 r. powierzono Dutkiewiczowi samodzielne stanowisko konserwatora i kierownika Oddziału Sztuki w Wołyńskim Urzędzie Wojewódzkim w Łucku, a 1 listopada 1935 r. objął urząd konserwatora zabytków sztuki okręgu lubelskiego (po Ksawerym Piwockim, który przeszedł do Lwowa). Zarówno w Łucku, jak i w Lublinie dał się równocześnie poznać jako świetny organizator instytucji naukowych i artystycznych w tych ośrodkach. W Łucku zorganizował Wołyńskie Towarzystwo Naukowe oraz stworzył Muzeum Wołyńskie, którym przez pewien czas kierował. W Lublinie sekretarował Związkowi Pracy Kulturalnej, zrealizował

budowę Domu Pracy Twórczej, który w czerwcu 1939 r. został przekazany Muzeum i Bibliotece im. H. Łopacińskiego, jako częściom składowym projektowanego Instytutu Lubelskiego, którego od 1 stycznia 1940 r. Dutkiewicz miał zostać dyrektorem. W roku akademickim 1938/39 wykładał historię sztuki na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, zapoczątkowując tym samym swą działalność pedagogiczną, którą po kilkunastu latach kontynuował na ASP w Krakowie.

W okresie lubelskim Józef Edward Dutkiewicz zainicjował — z różnym skutkiem — duże, kompleksowe prace konserwatorskie o skali urbanistycznej: na Rynku Starego Miasta w Lublinie, na Rynku Wielkim i przy ratuszu w Zamościu oraz w Kazimierzu nad Wisłą. Szczupłe fundusze oraz wybuch wojny nie pozwoliły na pełną realizację planów. Zdołał tylko wraz z pracownikami Muzeum ukryć przywieziony do Lublina „Grunwald” Matejki, który dzięki temu uniknął zniszczenia. W okresie okupacji Dutkiewicz zajmował się konserwacją średniowiecznych rzeźb i obrazów w Muzeum Diecezjalnym w Tarnowie, tuż po wojnie zorganizował Muzeum Ziemi Tarnowskiej, ratując zbiory podworskie od zniszczenia, uczestniczył także w zabezpieczaniu zabytków na Śląsku, jako wizytator Ministerstwa Kultury i Sztuki.

Po nominacji na wojewódzkiego konserwatora zabytków sztuki w Krakowie „z niestabnącą energią zaznajamiał się Dutkiewicz szczegółowo ze swym nowym okręgiem konserwatorskim chyba jednym z najcenniejszych w Polsce, docierał różnymi sposobami, także rowerem, a bardzo często i piechotą, do opuszczonych i podrujnowanych budowli, zbierając równocześnie materiały do podjętego po wojnie wydawnictwa pt. *Katalog zabytków sztuki w Polsce, w którego tomie I, poświęconym województwu krakowskiemu, opracował pięć spośród piętnastu jego powiatów, mianowicie bocheński, brzeski, dąbrowsko-tarnowski, limanowski i tarnowski.*”

Niepodobna na tym miejscu wymienić wszystkich bardzo licznych i bardzo poważnych osiągnięć Dutkiewicza jako konserwatora okręgu krakowskiego, przypomnieć jednak trzeba, że na okres jego działalności na tym obszarze przypada przeprowadzone pod kierunkiem Mariana Słoneckiego gruntowne odnowienie ołtarza Mariackiego Wita Stwosza, szczęśliwie odzyskanego z Niemiec w r. 1946 i odnowienie pod kierunkiem Wiesława Zarzyckiego polichromii Matejkowskiej w kościele Mariackim. W te doniosłe przedsięwzięcia, jak również w kontynuację odnowienia zamku wawelskiego, włożył Dutkiewicz bardzo dużo pracy, popartej fachową wiedzą i ogromnym doświadczeniem, przyczyniając się do osiągnięcia wysokiego poziomu tych robót.

Ta szersza, planowana akcja, której służyło założone przez Dutkiewicza w r. 1948 i z przerwą w latach

1951-1960 przezeń aż do śmierci redagowane czasopismo „Ochrona Zabytków” miała skutki praktyczne: na terenie Śródmieścia Krakowa przeprowadzona została konserwacja urbanistycznego ukształtowania okolicy dawnego Okołu z opracowaniem podług projektu dra arch. Stefana Świszczowskiego południowej fasady Collegium Iuridicum od strony placu Św. Marii Magdaleny i uwydatnieniem romanizmu w architekturze kościoła św. Andrzeja, a na Kazimierzu wydobyto wartości zabytkowe budynków przy ulicy Szerokiej i Ciemnej. Stale interesował się Dutkiewicz Tarnowem, z którym od wczesnej młodości blisko był związany. Zaznaczył się tu opracowaniem form kamienia nr 19, 20 i 21 w Rynku oraz ukształtowaniem — znów na podstawie szczegółowych projektów dra Świszczowskiego — budynków za katedrą z przystosowaniem ich do celów muzealnych.

Zdając sobie sprawę z tego, że los budowli zabytkowej będzie wtedy zabezpieczony, gdy się dla niej znajdzie należyte przeznaczenie, dbał o powierzenie zamków w Pieskowej Skale, Wiśniczu i Niedzicy oraz gotyckiego zameczku w Dębnie koło Wojnicza odpowiednim użytkownikom, interesował się w porozumieniu z Biurem Planu Regionalnego zabytkami budownictwa drewnianego w małych miasteczkach, jak Ciężkowice, Lipnica Murowana, Lanckorona, Zakliczyn i większy od nich Stary Sącz, opuszczonymi kościołami drewnianymi, które starał się przenosić na inne miejsce, gdzie byłoby zapewnione ich użytkowanie i zachowanie. W ten sposób znalazł się na Woli Justowskiej piękny kościół z Komorowic koło Bielska, na Harendę w Zakopanem przeniesiono kościół z Zakrzowa, a kościół z Królówki umieszczono na tamtejszym cmentarzu z przeznaczeniem na mauzoleum Kazimierza Brodzińskiego. Dokonał też zabezpieczenia zabytkowych ruchomości z opuszczonych cerkwi polemkowskich na terenie Sądeczyny oraz uczestniczył w analogicznej akcji na obszarze województwa rzeszowskiego.

Szczególną pieczę otaczał malowidła ściennie, zarówno odkrywane przy remoncie krakowskich kamienic, jak i w kościołach np. cystersów w Mogile, gdzie została odsłonięta renesansowa dekoracja malarska Stanisława Samostrzelnika, w Olkusz, gdzie wyszła na jaw polichromia gotycka, opracowana przezeń w rozprawie pt. „Odkrycie i konserwacja malowideł z XIV-XVI wieku w kościele w Olkusz”⁷⁹, czy w Dziekanowicach i Tropiu, gdzie odkrył malowidła z epoki romańskiej, które w osobnych rozprawach naukowo opracował, ogłaszając wyniki w „Folia Historiae Artium”⁸⁰. Gdy nie było rzeczą możliwą zachowanie dawnego malowidła na miejscu, decydował się z konieczności na przeniesienie go na nowe pod-

łoże. W związku z tym podjął inicjatywę zorganizowania specjalnie do tego rodzaju robót przystosowanej pracowni w zameczku w Dębnie, gdzie przeprowadzono takie zabiegi w odniesieniu do malowideł z początku w. XVI ze zrujnowanego kościoła w Star-kowie, malowideł sklepiennych z r. 1708 z mauzoleum Panwitzów w Udaniu i malowideł z Pogrzeli. Projektował też urządzenie w Dębnie muzeum kopii malowideł ściennych oraz oryginałów przeniesionych na nowe podłoże. Rozwijał też własną, oryginalną twórczość na polu malarstwa ściennego, jak świadczą przez niego wykonane polichromie w kościołach w Ruszczy, Dębnie koło Wojnicza, Wielogłowach, Goźlicach, Przeworsku, Ciężkowicach i w katedrze tarnowskiej. Zaprojektował dekorację malarską fasad kamienic w Rynku w Tarnowie oraz jednego ze stropów zrekonstruowanych w zamku w Pieskowej Skale.

W 1949 r. powierzono Dutkiewiczowi wykłady z teorii sztuki w Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie. W 1950 r. po uzyskaniu stopnia docenta Uniwersytetu Jagiellońskiego w zakresie historii sztuki i konserwatorstwa, na podstawie rozprawy o małopolskiej rzeźbie gotyckiej, związał się już na stałe z Akademią Sztuk Pięknych (w latach 1950-1956 Akademia Sztuk Plastycznych), natomiast w 1951 r. rozstał się ze stanowiskiem wojewódzkiego konserwatora zabytków w Krakowie. Na Akademii został wkrótce mianowany profesorem i był jednym z głównych organizatorów Wydziału Konserwacji Dziej Sztuki, którego został pierwszym i wielokrotnym dziekanem. *„Jako ceniony historyk sztuki, artysta malarz i konserwator zabytków województw łuckiego i lubelskiego oraz województwa krakowskiego (we wczesnym okresie powojennym), zasłużony ponadto w dziedzinie ratowania zabytków sztuki w latach okupacji i po wojnie — pisze Maria Dayczak-Domanasiewicz — był osobą szczególnie predystynowaną do organizowania i budowania w Polsce nowej w zasadzie dyscypliny, jaką stawała się konserwacja zabytków sztuki (...) Z perspektywy lat szczególnie wyraziście rysuje się postać prof. dr Józefa E. Dutkiewicza jako głównego twórcy merytorycznej koncepcji studiów i struktury organizacyjnej Wydziału. Osobowość tego głębokiego znawcy sztuki i jej unikliwego badacza, z powołania artysty, a zarazem analityka otwartego na postęp w nauce i sztuce, zdecydowała o wielostronnym, można by rzec humanistycznym modelu krakowskich studiów konserwatorskich. Zakłada on bowiem nauczanie zmierzające do zrozumienia i właściwej oceny humanistycznych treści i historycznych wartości poddawanego konserwacji zabytkowego dzieła sztuki, znajomość i umiejętność oceny jego formy plastycznej, a zarazem dyscy-*

79. „Ochrona Zabytków”, XVII, 3, 1964, s. 11-35.

80. „Folia Historiae Artium”, I, 1964, s. 55-90, III, 1966, s. 5-22.

*plinę warsztatu konserwatorskiego w procesie konserwacji lub rekonstrukcji*⁸¹.

Imponujący dorobek pedagogiczny prof. Józefa Dutkiewicza w czasie blisko dwudziestoletniej działalności w Akademii Sztuk Pięknych, zwłaszcza w zakresie poszukiwania, odsłaniania i konserwacji malowideł ściennych, został już wielokrotnie omówiony m.in. przez wspomnianych już autorów oraz następczynię Profesora na stanowisku Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Krakowie, dr Hannę Pieńkowską.

Ograniczając się do zaprezentowania najważniejszych faktów z biografii prof. Józefa Dutkiewicza, gdy był Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w Krakowie, przypomnę tylko wielokrotnie opisywaną wszechstronność Jego działań w zakresie sztuki, konserwatorstwa i muzealnictwa. Był konserwatorem-urzędnikiem, konserwatorem-„manualistą”, osobiście zabezpieczającym, konserwującym i rekonstruującym malowidła ścienne i rzeźby, artystą malarzem — uprawiającym malarstwo ścienne i sztalugowe, pedagogiem i teoretykiem w zakresie konserwatorstwa, historykiem sztuki i krytykiem sztuki współczesnej, publicystą.

Kres pracowitemu życiu Profesora położył tragiczny wypadek. 7 września 1968 r., podczas wykonywania swej ukochanej pracy konserwatorskiej. W kościele parafialnym p. w. Św. Andrzeja w Olkuszu nieszczęśliwie spadł z rusztowania po ukończeniu konserwacji malowideł ściennych. Został pochowany na Starym Cmentarzu w Tarnowie.

We wrześniu 1951 r. stanowisko Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Krakowie powierzono dr HANNIE PIEŃKOWSKIEJ, z tym że w 1952 r. Ministerstwo Kultury i Sztuki na wniosek władz miejskich Krakowa utworzyło pierwszy w Polsce Miejski Oddział Konserwatora Zabytków w Krakowie. Miejski Konserwator podlegał początkowo Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków, a po wyodrębnieniu miasta z województwa, Wydziałowi Kultury Prezydium Rady Narodowej Miasta Krakowa.

Hanna Pieńkowska urodziła się 22 września 1917 r. w Żytomierzu. Była córką Stefana Kazimierza Pieńkowskiego, profesora nauk medycznych uniwersytetów w Warszawie i w Krakowie. Gimnazjum ukończyła w Krakowie w 1935 r., a po krótkim czasie uczęszczania do Szkoły Sztuk Zdobniczych, rozpoczęła studia na Uniwersytecie Jagiellońskim w zakresie historii sztuki. Pomimo tragicznych przeżyć związanych z drugą wojną światową, okupacją hitlerowską, a także śmiercią ojca, uczestniczyła w tajnych seminariach przygotowując pracę magisterską „Średniowieczne witraże w kościele Bożego Ciała w Krako-

wie”. Po obronie tej pracy, już w lipcu 1945 r., uzyskała dyplom magistra filozofii w zakresie historii sztuki. We wrześniu 1945 r. podjęła pracę w biurze Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Krakowie. Po krótkim czasie stała się bliskim współpracownikiem dra Józefa E. Dutkiewicza, którego traktowała jako swojego mistrza. Szczególnie zasłużyła się w ratowaniu i zabezpieczaniu zabytków sztuki cerkiewnej na Podkarpaciu (zachodnia Łemkowszczyzna). Umożliwiło Jej to przygotowanie rozprawy doktorskiej pod kierunkiem prof. Wojśława Mole: „Ikony sądeckie XVII i XVIII wieku — pogranicze idealizmu i realizmu”. W 1950 r. uzyskała tytuł doktora filozofii w zakresie historii sztuki. Urząd Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków sprawowała przez dwadzieścia cztery lata, od września 1951 r. do dnia wejścia w życie reformy administracyjnej państwa w 1975 r., czyli do chwili likwidacji „dużego” województwa krakowskiego.

Dr Hanna Pieńkowska za główne kierunki działania konserwatorskiego, w czasie swojej kadencji, uważała:

12. Hanna Pieńkowska w skansenie w Lipowcu (fot. ze zbiorów rodziny)

12. Hanna Pieńkowska in a skansen in Lipowiec (photo. from the family coll.)

81. M. Dayczak-Domanasiewicz, *Zarys Wydziału Konserwacji Dziel Sztuki (1950-1990)* (w:) *Czterdziestolecie Wydziału Konserwacji*

Dziel Sztuki ASP w Krakowie (1950-1990), Warszawa 1992.

1. Odnowę zabytkowych miast i miasteczek, z wydobyciem wartości ich założeń urbanistycznych i ich zabytkowej zabudowy celem stworzenia z nich ośrodków turystyki. Chodziło głównie o zespoły zabytkowe: Tarnowa, Starego Sącza, Bochni, Olkusza, Sławkowa, Lipnicy Murowanej, Nowego Wiśnicza, Ciężkowic i Lanckorony.

2. Zabezpieczenie, konserwację i ekspozycję najcenniejszych zamków, pałaców, ruin historycznych i fortyfikacji jako pomników architektury narodowej i monumentalnych akcentów krajobrazowo-kulturowych, przyciągających liczne rzesze zwiedzających (Dębno, Lipowiec, Wieruszycze, Wieliczka, Lanckorona, Rożnów, Janowice, Świdnik).

3. Ochronę zasobów budownictwa drewnianego, będącego jednym z nielicznych w Europie rezerwów tej ginącej w świecie gałęzi twórczości artystycznej. Szczególnie ważnym działem tej akcji jest organizacja i budowa parków etnograficznych (skansenów), jako jedynej realnej formy uratowania najcenniejszych wartości kultury ludowej (Orawski Park Etnograficzny w Zubrzyca Górnej, Sądecki Park Etnograficzny, Nadwiślański Park Etnograficzny w Wygiełzowie, u stóp Lipowca, ochrona zespołu zabudowy Chochołowa i ul. Kościeliskiej w Zakopanem, kompleksowe prace przy słynnym kościółku w Dębnie Podhalańskim oraz adaptacja karczm w Suchoj Beskidzkiej i w Jeleśni, ochrona zespołu zabytkowego budownictwa pasterskiego w Tatrach).

4. Zagospodarowanie zabytków jako kubatury użytkowej na cele różnych instytucji, które równocześnie pełniłyby funkcje mecenasów utrzymujących i pielęgnujących wartości użytkowanych obiektów.

5. Prowadzenie programowych badań w zakresie archeologii, budownictwa, wystroju malarskiego zabytków, jako ważnego momentu dla rozwoju naszej wiedzy o sztuce i historii kraju. W następstwie przeprowadzono szereg prac naukowo-badawczych, z których niejedne przyniosły znaczne osiągnięcia naukowe, (jak np. w Tyńcu).

Prace badawcze, podobnie jak prace konserwatorskie prowadzone były w województwie krakowskim w czasach dr Hanny Pieńkowskiej na dużą skalę. Uczestniczyli w nich konserwatorzy–praktycy, profesorowie, wykładowcy i wychowankowie Studium Konserwacji Dzieł Sztuki Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie. Hannie Pieńkowskiej udało się pobudzić inicjatywę społecznych opiekunów zabytków, co przyniosło tak poważne rezultaty konserwatorskie jak częściowa odbudowa i zabezpieczenie ruin zamku w Dobczycach czy tzw. eksperyment lanckoroński.

Aktualizacja ewidencji zabytków, zwłaszcza po utworzeniu w 1967 r. Zespołu Dokumentacji Zaby-

tków oraz rozwój kręgu zainteresowań naukowo-badawczych, stworzyły wymóg objęcia ochroną zabytków i zespołów zabytkowych z XIX i XX wieku. Ustawiło to dotychczasowe zagadnienia konserwatorskie w nowych kategoriach pojęciowych, czego przykładem była walka o uratowanie zespołu urbanistyczno-architektonicznego Krynicy-Zdroju. W nowym świetle ostro zarysowały się problemy ochrony zabytków na tle ochrony środowiska, jak i krajobrazu oraz pilne potrzeby współdziałania w szeroko pojętym planowaniu przestrzennym powiatów, miast i gmin. Problemy wymagające od służb konserwatorskich „pełnego zaangażowania emocjonalnego — jak pisała dr Hanna Pieńkowska — i pełnej odpowiedzialności zarówno naukowej, jak i społecznej”.

Od 1 września 1975 r. objęła stanowisko pełnomocnika Generalnego Konserwatora Zabytków do spraw szkolenia kadr konserwatorskich na terenie Polski południowej, bowiem w wyniku wspomnianej już reformy administracyjnej obszar województwa krakowskiego podzielono pomiędzy sześć województw.

„Z właściwą sobie energią — mimo trawiącej ją już śmiertelnej choroby — podjęła się tej trudnej pracy, wygłaszając szereg prelekcji, opracowując instrukcje i podręczniki — pisze dr Marian Kornecki — Do końca walczyła o podniesienie autorytetu służby konserwatorskiej”⁸².

Dr Hanna Pieńkowska zmarła w Krakowie 18 czerwca 1976 r. i pochowana została na Cmentarzu Rakowickim.

1 września 1952 r. Ministerstwo Kultury i Sztuki na wniosek władz miejskich Krakowa utworzyło miejski urząd konserwatorski w Krakowie, który początkowo podlegał Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków.

W latach 1952-1956 funkcję Miejskiego Konserwatora Zabytków pełnił dr JÓZEF LEPIARCZYK (1917-1985). W czasie owej praktyki konserwatorskiej powstały artykuły poświęcone restauracji Sukiennic („Ochrona Zabytków” R. VIII, 1955), konserwacji atyki bonerowskiej („Ochrona Zabytków” R. X, 1957), czy dawnemu królewskiemu arsenałowi położonemu przy ul. Grodzkiej, u stóp Wawelu („Arsenał”, R. I, 1958). W wydawnictwie „Zieleń Krakowa”, przygotowanym w 1955 r. pod redakcją J. Dobrzyckiego zamieścił Józef Lepiarczyk szkic o krakowskich ogrodach i Plantach. W 1954 r. opublikował w formie skryptu akademickiego pierwszy po drugiej wojnie światowej podręcznik n.t. zasad konserwacji: „Konserwacja zabytków architektury”.

Za czasów kadencji dra Józefa Lepiarczyka przygotowano akcję badań archeologicznych przed obchodami Tysiąclecia Państwa Polskiego oraz rozpoczęto

82. „Folia Historiae Artium”, XIII, 1977.

prace konserwatorskie przy najbardziej wartościowych obiektach zabytkowych w mieście. Dr Józef Lepiarczyk związany był z Katedrą Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego. W 1969 r. uzyskał stopień doktora habilitowanego na podstawie rozprawy poświęconej ks. Sebastianowi Sierakowskiemu⁸³ i w tym samym roku etat docenta. W 1985 r. — już na łożu śmierci — został mianowany profesorem nadzwyczajnym. „*Profesor Józef Lepiarczyk był uczonym niespełnionych możliwości twórczych, o dużym wyczuciu historii, znakomicie osadzającym badany obiekt w kontekście dziejowym* — pisze Michał Rożek we wspomnieniu o nim — *Spory szmat życia spędził w Krakowie, którego historii architektury pozostał wierny do końca*”⁸⁴.

Od grudnia 1956 r. do 31 lipca 1957 r. funkcję Miejskiego Konserwatora Zabytków sprawował dr inż. arch. STEFAN ŚWISZCZOWSKI (1903-1989), absolwent Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie oraz Wydziału Architektury Politechniki Lwowskiej. Działalność badawczą i konserwatorską rozpoczął w 1936 r. pracami przy kościele Św. Andrzeja w Krakowie (artykuł o wynikach badań wspólnie z J. Ekielskim w „Pracach Komisji Historii Sztuki” PAU nr 7, 1937). Uczestniczył w powstaniach śląskich i w powstaniu wielkopolskim, a w okresie drugiej wojny światowej w pracy podziemnej w ramach Armii Krajowej, aresztowany w sierpniu 1941 r. i osadzony w obozie koncentracyjnym w Oświęcimiu. Po ewakuacji obozu, od stycznia do kwietnia 1945 r. przebywał w innych obozach niemieckich. Po powrocie do Krakowa, od sierpnia 1945 r. podjął pracę przy konserwacji zabytków architektury. W 1946 r. został zastępcą dra Józefa Dutkiewicza, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Prowadził działalność dydaktyczną (na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej, na Uniwersytecie Jagiellońskim w Instytucie Historii Sztuki oraz na Akademii Sztuk Pięknych) i projektową, m.in. opracował projekt odnowy konserwatorskiej elewacji kościoła Św. Andrzeja czy uposażenia placu Św. Marii Magdaleny i ukształtowa-

nia elewacji Collegium Iuridicum od strony tegoż placu.

Od 1 sierpnia 1957 do 31 lipca 1966 funkcję Głównego Konserwatora Zabytków miasta Krakowa, podlegającego Wydziałowi Kultury i Sztuki Prezydium Rady Narodowej Miasta Krakowa, pełnił mgr LESZEK LUDWIKOWSKI (7. VII.1925 – 30. V.1990), historyk sztuki, absolwent Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Leszek Ludwikowski całe swoje życie poświęcił Krakowowi, przede wszystkim jako znawca i popularyzator wiedzy o historii i zabytkach Krakowa. Za jego kadencji — przerwanej protestem przeciwko zburzeniu zabytkowej drukarni Anczyca u zbiegu ulic Zwirzyńskiej i Straszewskiego — kontynuowano prace konserwatorskie przy najcenniejszych obiektach zabytkowych w mieście. Od 1966 r. był wicedyrektorem Muzeum Etnograficznego, a od 1971 r. niemal do chwili śmierci wicedyrektorem Muzeum Historycznego m. Krakowa. Związany z Towarzystwem Strzeleckim — Bractwem Kurkowym, którego dziejom poświęcił jedną ze swych licznych prac oraz z PTTK, w ramach którego zainicjował założenie pierwszego w Polsce Koła Przewodników Miejskich.

Od 15 listopada 1984 r., początkowo do 1988 r. pełnił obowiązki, a od 1988 r. do 1 lipca 1990 r. był dyrektorem Wydziału Ochrony Zabytków Urzędu Miasta Krakowa — Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w Krakowie mgr inż. arch. JANUSZ SMÓLSKI. Od 1 lipca 1990 r. Janusz Smólski był dyrektorem Wydziału Ochrony Zabytków Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie — Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Od 1 stycznia 1991 r. do 15 grudnia 1992 r. Janusz Smólski był Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, kierującym Oddziałem Wojewódzkim państwowej Służby Ochrony Zabytków w Krakowie.

23 grudnia 1992 r. Minister Kultury i Sztuki mianował od 1 stycznia 1993 r. na stanowisko Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Krakowie, kierującego Oddziałem Wojewódzkim Państwowej Służby Ochrony Zabytków w Krakowie mgra inż. arch. ANDRZEJA GACZOŁA.

83. „Zeszyty Naukowe UJ. Prace z historii sztuki” z. 7, 1968.

84. „Teki Komisji Urbanistyki i Architektury”, XXII, 1988.

The Eightieth Anniversary of the Establishment of the National Conservation Office in Kraków

This year marks the eightieth anniversary of the creation of the foundations for state protection of historical monuments in Poland; in 1914 the National Conservation Office was founded in Galicia (with headquarters in Kraków) and replaced the Groups of Conservators for Western and Eastern Galicia. The newly emergent Office became a model for administrative structures dealing with the protection of

historical monuments in independent Poland. The article presents state conservators of art working in Kraków, starting with dr. Tadeusz Szydłowski, the first National Conservator of Historical Monuments in Galicia up to the present-day Voivodeship Conservator of Historical Monuments, the architect Andrzej Gaczoł, M. A.